

III

КРАТКО ИСТОРИКОГЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ

НА

ГРАДОВЕТЪ ОХРИДЪ И СТРУГА

ОТЪ

К. А. ШАПКАРЕВЪ.

А. Охридъ.

Патриаршеска и царска българска столица.¹⁾

I.

Положение, околностъ и климатъ.

Градъ Охридъ, както е извѣстно отъ историята въвъ врѣмето на царь Самуиловата династия е билъ столица на българското царство което тогава се простирало на югъ до самата днешна Гърция на западъ граничило съ Адриатическо море. А прѣзъ много вѣкове, дори и до прѣди 1762 година, е билъ сѣдалище на български Патриархъ или независимъ архиепископъ. Днесъ Охридъ не е повече отъ единъ обикновенъ околийски градъ въ Битолския вилаетъ и санджакъ, на найзападната граница на Македония и имащъ съсѣдни градове: на изтокъ Прилѣпъ, 16-часа разстояние; на югоистокъ Рѣсенъ, на 5-часа разстояние; на югозападъ Старово и Пограецъ. а по на югъ Корча, на 14-часа разстояние, близу до който е и едноврѣмешниятъ градъ а сега село, Воскополе; на западъ, Струга, на 3-часа разстояние, а по-назападъ въ Албания Елбасанъ, на 18-часа; на сѣверъ Дебъръ, на 12-часа разстояние, и на северо-изтокъ Кичава, сжщо на 12-часа.

На Охридъ днесъ гледаме като на развалини (урвалища) отъ нѣкое великолѣпно нѣвогашно здание. Но подъ тия стари, натрупани

¹⁾ Охридъ, чини ми се, е описванъ до нѣйде и другдѣ, както на послѣдно и въ кн. IV-а М. Сб. Тукъ ще се потруда доколкото ми биде възможно, да пратуря недостатъчно и да поправа неточното.

Всичко що се отнася до прѣданията за Охридъ и околността му, слушалъ съмъ отъ трима покойни старци: именно 1) отъ пок. Никола Рогузаровъ, починалъ прѣди нѣколко години на повече отъ 90 годишна възраст; 2) отъ пок. Миле даскалътъ попъ Алексиевски, сжщо прѣди нѣколко години починалъ 85-годишенъ; и наймного 3) отъ блаженочинившаго ми татка, който се прѣдстави о господъ прѣзъ ноември 1878 год., 86-годишенъ старецъ. Покойниятъ макаръ простъ и сиромашъ работникъ и съвсѣмъ неграмотенъ, все, щото отъ постари билъ слушалъ, чудно помнѣше и често пъти ми разказваше подробно. Лшото биде това, че нѣколко години прѣдъ смъртта изгуби слухъ, та немогахме да се възползуваме до край отъ старешката му опитность и чудна наметность.

на грамади урвалища, не ще ли можемъ да намѣримъ нѣщо, свързано за насъ, нѣкоя народна антика, ако бихме се потрудили да ги поизровимъ? Ето съ каква цѣль и надежда пристѣпвамъ къмъ описанието му.

За да си състави човѣкъ приблизително понятие за мѣстото, на което се намира Охридъ, нека си въобрази една тригълна възвисена окръжност, или висока поляна (котловина) отъ около 30—35 часа обиколка (периметъръ), заградена отъ вси страни съ високи раззеленѣли планини, на която върхътъ е при градеца *Поградецъ* на югъ, а на другитѣ два жгла на сѣверъ, западъ и северо-западъ.

Планинитѣ които окръжаватъ тая висока котловина, като започнемъ отъ западъ, сж слѣднитѣ.

1. Една вѣтва отъ Акрокеравнийскитѣ планини съставя западната ѝ ограда, която е и найзападна граница на Св.-Стефанска България и задъ която започва вече Албания съ найближния ѝ градъ Елбасанъ, дѣто почиватъ нетленнитѣ мощи на Св. Иванъ Владимиръ, почитанъ отъ тамошното и Охридското население безъ разлика на вѣра и народност. Тая планинска вѣтва носи различни имена, споредъ селата, които сж разположени по нея както слѣдва:

а) *Орловъ-каменъ*, при който е Дримско-гърло, найна сѣверъ, дѣто се свършва сѣверо-западната граница на Охридско — Стружката околия, а отъ тамъ започва вече Дебърската.

б) иде *Беличката* планина или *Беличица*, на която лѣжатъ на източното ѝ рѣбро двѣ влашки села, „Горна и долна Белица“, и понадолу арнаутското село „Велеца“, за които ще поговори и другдѣ. Върховетѣ на тая висока планина цѣла година се бѣлѣтъ отъ снѣгъ.

в) *Линската* планина, така наречена отъ селото „Линъ“, за което казватъ да е на сжщото мѣсто, на което се намиратъ нѣвогашинитѣ гр. „Лихнидосъ“, на една, подадена въ езерото като полуостровъ могилка. За нею ще имамъ да споменж нѣщо и другдѣ.

г) *Какелската* планина, отъ селото *Какеле*.

д) *Лънгарската* планина отъ влашето село „*Лънга*“.

е) *Старовската* планина, отъ градеца „*Старово*“.

ж) *Мокрската* планина, отъ околията „*Мокра*“, въ старовското окръжие. Послѣдната така е наречена, види се по царь-Самуиловия татко, Шипманъ-Мокра. Най сетнѣ на найюжния край тая планинска вѣтва свършва се.

3. Съ *Св. Наумската планина*¹⁾ отъ дето е пътятъ за Корча;
2 На югъ другъ редъ планини, вѣтви, както казватъ, отъ Шарскитѣ; между нихъ сж:

а) *Търпейчката* планина, така наречена отъ селото „Търпейца“ послѣ.

б) *Галичица* найвисоката планина въ тая окръжностъ, отъ която снегътъ никога не липсува. По на изтоветъ отъ нея иде.

в) *Лѣтница*²⁾ планина, раздѣлена отъ Галичица съ единъ долъ. На източното ребро на Лѣтница има село „Изтокъ“, за което казватъ да е било родно мѣсто на Юстина и Юстинияна, наречено така отъ името на Юстинияновия татко. Притурятъ още че се вѣждали още основитѣ на Юстинияновото „четвъро-стълбие“ въ това село. Въ сжщата Прѣспанска околия има и село „Германъ“, на което показватъ като на Велизарово мѣсторожение.

На югоисточното подножие на послѣднитѣ двѣ планини се простира да длъжъ къмъ югъ Прѣспанското езеро съ околията Прѣспа, горна и долна, и съ главно мѣсто Ресенъ. Водитѣ отъ това езеро се цеджтъ, както народътъ вѣрва, прѣзъ реченитѣ планини въ Охридското езеро, като прѣдварително на Охридското подножие на сжщитѣ планини образуватъ извори съ природни увеселителни мѣста, прохладжани отъ обилни студени води, при които охридскитѣ жители често въ празнични дни отиватъ фамилярно на увеселения.

Отъ тия извори по-забѣлѣжителни сж:

и) *Бейбунаръ*, който погрѣшно покойниятъ Г. С. Раковски споменува вмѣсто „Бѣлъ-Дунавъ“ въ коледната охридска пѣсень: Сива, Сива Василица и пр. вж. „Българска Старина, стр. 30 и 35), вмѣсто истинската Охридска

„Сива, Сива, Голббича,
Кждѣ-си се осивила?

Тамб-горѣ на Бѣлъ-дунавъ и пр. (вж. въ Сборника ми; коледна или божична пѣсень № 74.)

б) *Студенчица*, най бележитиятъ изворъ съ най прѣлѣстно положение.

в) *Ржчпска* рѣка, която извира изъ една долчина, „*Ржча*“ наричана.

¹⁾ Изброенитѣ до тукъ планини носятъ и други имена, които обаче за сега не мога да си спомня добръ.

²⁾ Тая планина не се споменува въ статията за Охридъ, обнародвана въ кн. IV на М. Сб., или името ѝ е замѣстено съ: „Сука гора“. На нѣя има нѣколко села *Коньско, Елшан, Велесто, Шитков, Раже* и пр.

г) Изворътъ на рѣка „Дримъ“ при обителта Св. Наумова. На изтокъ слѣдватъ пакъ сжитѣ вѣтви отъ Шарскитѣ планини подъ различни мѣстни имена, взети повече отъ селата, които лежатъ на нихъ или обратно, като: *Петрино, Страчка, Завойска, Сирулска, Плакенска* и найпослѣ:

4. На сѣверъ идатъ *Дебърчанскитѣ* и сетнѣ *Дебърскитѣ* планини, които на северозападъ се допиратъ до западнитѣ „*Орловъ-Камень*“ и „*Дримско-гърло*“. Задъ първитѣ лѣжи гр. *Кичава*, а задъ вторитѣ гр. *Дебъръ*.

Една гранка отъ сѣвероизточнитѣ планини въ видъ на остъръ върхъ се вдава къмъ вътрешността на така заградената поляна. Та достига съ носа си речѣ до близустоящото езеро, дѣто образува единъ остъръ клонъ съ прѣрѣзана глава близу до него, до което речѣ се допира, наричанъ „*Гъбавци*“ съ едноименното си малко село на подножието му. А малко по на северозападъ, на равно мѣсто друго село „*Подмоліе*“.¹⁾

Малко по на изтокъ отъ Гъбавци, отъ сжитата гранка спуща се една вѣтвя могили, „*Чекочица*“ наричана и изпосадена съ лозя. която обгражда едно доста широко равнище, сжщо изпосадено съ лозя и наричано „*Патѣрица*“. Низъ тѣзи послѣдни лозя и днесъ на много мѣста има грамади камения и тухли, събирани на купове отъ разтуренитѣ нѣкогашни сгради на старото Охридско прѣдградіе „*Хермелия*“, дѣто проповѣдвалъ и кръщавалъ съ хиляди души въ ближното езеро Св. Еразъмъ, за паметъ на които и до сега се е запазила една малка църквица въ видъ на пещеря, вдлѣбната въ самия поменати носъ Гъбавци. Охридчани всѣкоя година на 2 юния, празнуватъ спомена и мнозина фамилиарно отиватъ въ църквицата. която едва 5—6 мина съзима, да се черквуватъ; а единъ градски свещеникъ особито ефимерията отъ градската махала „*челница*“ служи тоя день църковна служба.

За поменатото прѣдградіе „*Хермелия*“ запазило се е у насъ едно прѣданіе, че отъ стѣнитѣ му направили се Охридскитѣ стѣни,²⁾ и че каменята били подавани отъ ржка на ржка по народа, който пореденъ на редове измежду едночасовото разстояние отъ това мѣсто до Охридъ и че народътъ отъ обата пола до толко билъ занетъ въ тая работа, че едва по една стара жена била оставена на по

¹⁾ Тие двѣ села взели имената си отъ бойоветѣ, съ турцитѣ, за които ще кажемъ другдѣ.

²⁾ Стѣни у насъ казватъ на карнитѣ или канаритѣ — голѣми камения, а сжитѣ стѣни или градски зидове назоваватъ по турски: *камета*. Тукъ се разумѣватъ послѣднитѣ.

седемъ люлки съ малки дѣца, да люля а вситѣ останали били занети съ прѣфѣрляне каменята отъ прѣвграднето въ града. А кога именно е било това нѣщо, никой не знае.

До самиятъ споменати носъ Гъбавци къмъ изтокъ, на край-езерното равнище, на пѣтя отъ Охридъ за Струга има турски гробища съ едно тюрбе. За тия гробища казватъ, че сж били отъ падналитѣ турци въ едно сражение съ Скендербега, въ което турцитѣ били съвсѣмъ поразени отъ послѣдния; а за тюрбето, че било гробътъ на турския въ това сражение военачалникъ Балабанъ-паша, който падналь въ сжщия бой.¹⁾ Турцитѣ днешни у насъ религиозно почитание иматъ къмъ спомена му и се кланятъ на това тюрбе.

Всички речи споменати планини, както и равницата, сж изпосѣбани все съ села чисто български, и носятъ имена все чистославянски, а не гръцки или турски, както по други мѣста. За любопитство, ще спомена нѣколко само, на пр. Пещани, Търпейца, Елшани, Коньско, Шиповно, Велестѣо, Рамне, Видобища, Велгощи, Лѣсковецъ, Корѣбища, Косель,¹⁾ Завой, Скрѣбатно, Опейнца, Свиньница, Плавъ, Сируля, Курѣтица, Лѣкочѣрей, Бѣль-камень, Орбовникъ, Байникъ, Волино, Мишлѣшѣо, Бийоларница, Вишне, Вещани, Бороецъ, Локувъ, Злѣсти, Сливѣо, Върбяни, Лѣкитинѣ, Годивьѣ, Цървенѣ-вода, Мешѣища, Оздѣлени и др. и др., вситѣ населени отъ чисто българско

¹⁾ Тукъ прѣданието за смъртъта на Балабанъ-паша не се съгласява съ историята на Скендербега, обнародвана кратцо отъ Марко Д. Балабановъ подъ заглавие: Борба за отечество и вѣра или Скендербей, албанский герой (1444—1467 г.), Пер. Спис. кн. XLIX—L, стр. 1—31), дѣто на стр. 14 се казва, че Балабанъ-паша съ 15,000 конника и 3000 пѣшака дѣйствиетелно на три пѣти билъ разбиванъ отъ Скендербега около Охридъ, но самъ тоя една се спасилъ. А на стр. 15 се казва, че при Брѣл билъ тежко раненъ и ударилъ на бѣгъ, та прѣди да стигне въ турския лагеръ, издѣхналъ. Ако е това послѣдното вѣрно, тога трѣба да смѣтаме, че Шереметь-паша е падналь и погребенъ въ споменатото тюрбе при Гъбавци.

¹⁾ *Косель* у насъ значи кюкюртъ, симпуръ, жупель, сера. Съ това име се наричатъ двѣ села, горни и долни Косель, които лежатъ на подножето на една отъ източнитѣ Охридски планини, близу до които села на сжщото подножие до прѣди 60—70 години се копавѣ и обработвалъ кюкюртъ. На тая руда работили жителитѣ отъ осемъ близки тамъ села: Велгощи, Лѣскоецъ, Скрѣбатно, Горни и Долни-Косель, Свиньница, Опейнца и Завой, които отъ това и днесъ туко-речи се наричатъ *мадемски* села. Но понеже отъ нѣкое врѣме се забѣлѣзало, че разноскитѣ за обработване рудата надминували провъзвѣдането ѝ, а още че по нѣколко мина отъ работницитѣ умирали всѣкоя година, за това търтили изкопванеотъ и обработванеотъ на косела. Не само тая планина, ао и близкитѣ ѝ, а особито Велгошката отъ далечъ издаватъ тежка кюкюртна воня. На това мѣсто, дѣто изкопвали симпура, освѣнъ многото пѣрстни могилики, образувани отъ копаната земля, има днесъ една дунка или духло, колкото единъ старъ турски бешикъ широко, прѣвъ което изподъ земата излиза вѣтрецъ, та изфѣрля навнѣшъ малки камчиња. Това подтвърждава до нѣвдѣ прѣданието, че тамъ нѣкога е билъ вулканъ, сега изгасналъ, отъ изригванеотъ на който прѣди хиляди години градътъ, който не билъ ужъ на сегашното си мѣсто, а на едно равнище по на изтокъ, потъналъ билъ. Сега това послѣдно мѣсто е покрито, часть отъ единъ езерски заливъ или рѣкавъ, а часть отъ гледи блатина, дѣното на които е живо тресалище и много гѣмни.

население, освѣнъ двѣ села, Горня и Долна Белица, споменати и по-горѣ, които се населяватъ отъ власи, и осемъ арнауто-мохамдански села; Велеща, Поунъ, Делогоди, Мисложда, Татеша, Песочанъ, Боговица и пр., първото отъ които е на западъ отъ г. Струга, на подножието на Беличката планина, а другитѣ на сѣверъ отъ езерото, по полето до Дебърчанскитѣ планини и до рѣка Сатеска,

Описаната до тукъ яйцевидна плоска окръжностъ или висока котловина, прѣсѣчена до срѣди комай посрѣдствомъ носа Гъбавци, раздѣля се на суша и вода. Половината близу частъ отъ нея, юго-западната, държи езерото, което започва отъ найюжния край на окръжността, отъ св. Наумовия манастиръ, та покрай западнитѣ планини простира се надлъжъ къмъ северъ до г. Струга. Формата на езерото такожде образува единъ елипсъ; на югъ по-широкъ, а на сѣверъ по-тъсенъ. Подългиятъ прѣчникъ отъ югъ къмъ сѣверъ на езерския елипсъ е отъ 8—9 часа или 40—45 километра; а по-късиятъ отъ западъ къмъ изтокъ, отъ 4—5 часа. Обиколката или периметърътъ на езерото е отъ около 18 часа: Отъ св. Наумовия манастиръ до Струга 9—10 часа; отъ тамъ до Охридъ 3 часа, и отъ Охридъ до св. Наумъ 5—6 часа.

Въ него се вливатъ много малки вади съ студени води, които извираатъ изъ околнитѣ планини, и нѣколко потоци (суходолици) и една рѣка, Далинска наричана по причина, че въ нея съ далами се ловятъ езерски риби. Тя извира изъ най далечнитѣ източни планини. А най-забѣлѣжита вода, която се втича въ него и пакъ изтича, е великолѣпната рѣка *Дримъ*. Тя извира или се цѣди отъ Прѣспанското езеро подъ св. Наумовата южна планина при самия манастиръ, дѣто, щомъ излѣзе, образува едно малко езерце съ малко тоже въ срѣдъ островче; а сетнѣ, като мине подъ единъ камененъ мостъ, влива се въ езерото. На вкусъ водата е тежка и докарва загракване на гърлото и осипване на гласа, отъ което може да се мисли, че тя върви прѣзъ варовита почва въ планината, отъ която извира. Тая сжщата рѣка е, може да се каже, която, уголѣмена и отъ езерската вода, изтича на сѣверъ при г. Струга, която прѣсича на двѣ части, източна и западна, свързани чрѣзъ единъ дървенъ мостъ, и течеещемъ все къмъ сѣверъ покрай западнитѣ планини, влиза въ Дебърското окръжие прѣзъ Дримско-гърло при Джбъвани (проходъ между сѣвернитѣ и западнитѣ планини, които окръжаватъ описаната Охридска котловина). Тамъ поголѣмата частъ отъ водата се губи подъ варовитата почва, а по надолу пакъ отново избликва и като се съедини посетнѣ съ Матско-Дебърския Бѣли Дримъ, влива

се въ Адриятическо море близу при Шкодра. Въ Охридския Дримъ при Джебъяни влива се и друга една рѣка. Сатеска, която извира изъ сѣвероизточнитѣ Дебърчански планини и тече на дълъж край сѣверозападнитѣ, та изтича въ Дримъ.¹⁾

Въ старо врѣме всичката крайезерска обиколка била изпосѣяна все съ села и градове, въ които живѣло едно племе, „Езерци“, наричано. И сега въ Охридъ и околността му намиратъ се камени съ надписи отъ тия „Езерци“, които по гръцки изпърчени сж на „дасарити“. Съ това послѣдно име има и въ Охридъ единъ надписъ на единъ голѣмъ камень, който се намира подъ трема на първоначалното Св. Климентово училище. Той започва така: *Δασαρίτιος Δράβντα Σουλίωνος* и пр.

Оставащата частъ отъ котловината състои отъ суша, поляни.

На едно югоизточно огнище отъ тая яйцевидна плоскость, между водата и сушата, на двѣ доста възвишени и една до друга долѣпени могили, вдадени до половина речи въ езерото като полуостровъ, и около нихъ по равнището, при подножието имъ, е разположенъ градътъ Охридъ, който, не зная на здраво, отъ дѣ е зель името.²⁾

Изгледътъ му, особито отъ далечъ, е отъ най-очарователнитѣ. Щомъ се появи пътникъ на връха на която и да е отъ окръжавающитѣ охридската котловина планини, изеднѣжъ прѣдъ очитѣ си ще види едно широко пространство отъ бистра като сълза вода и отъ раззеленено около нея като кадифе поле, обградени отъ вси страни съ високи зелени гори, изпосѣяни съ села. Помежду тия двѣ разнообразни пространства изправа се върѣдъ като гигантѣ, стѣпящъ съ одина си кракъ на сушата, а съ друи на водата, горделивъ

¹⁾ Не помнѣ дѣ съмъ срѣщалъ съобщението, че прѣди царь-Самуила рѣката Дримъ не сѣществувала, а че езерото изтичало прѣзъ сто (100) малки вади, които се образували отъ прѣбликването на езерото прѣзъ цѣлото тричасово равно разстояние отъ Охридъ до Струга, които обаче по надолу необходимо е било да се съединятъ въ едно и да образуватъ цѣла рѣка. Отъ това, види се, подсѣтенъ Самуилъ затыкналъ всички тѣзи 100 вади и отворилъ голѣмата матка на Дримъ. Отъ това може и проходѣтъ, дѣто понапрѣдъ се събирали въ едно вадитѣ, да е нарѣченъ: *Дримско-варло*. У народа обаче подобно прѣданне не се е запазило, съвдователно не можемъ нито да потвърдимъ, нито да опровергаемъ, че царь-Самуилъ е бащата на Дримъ.

²⁾ Нѣкои сж на мнѣние, че днешниятъ Охридъ билъ ужъ на онова сѣщо мѣсто, дѣто стоалъ нѣкога гр. „Лихнидосъ“, та затова и днесъ гръцкитѣ историци наричатъ го съ това име. На това мнѣние е и нашиятъ съгражданинъ Маргаритъ Димза. Но ние не можемъ да приемемъ това за основателно, толко повече, че както се спомена и погорѣ, въ тая сѣщата окръжностъ, на западното крайбрѣжие на сѣщото езеро, на източното подножие на Белчката планина, на едно приблизително съ Охридското мѣсто върху една могила, вдадена сѣщо въ езерото, лежи едно българско село съ име *Линъ* или *Халивъ*, което много по-вѣроятно може да се приеме за мѣсто на древния „Лихнидосъ“, нежели безъ никакво основание да се взима Охридъ за Лихнидосъ. Съгласно съ насъ мислѣние по тоя въпросъ и приснопажстниятъ Д. Миладиновъ.

градът Охридъ съ могилиѣ си, които отъ една страна на югъ и юго-западъ гледа къмъ разлѣтото, а по нѣкога развълнувано отъ разаренитѣ вълни водно пространство; а отъ другата на сѣверъ и сѣверо-изтокъ, къмъ раззеленелитѣ ниви, градини, лозя и гори, покрити все съ овощни дървеса. Всичкото подножие на околнитѣ планини, както и самитѣ планини, посѣти сж все съ села, които прѣдставятъ една армия, разположежа по цѣлата окръжностъ, всрѣдъ която стърчи най-високиятъ царски чадъръ, градътъ Охридъ. А двѣ по-малки могили, „Горици“ наричани, една къмъ изтокъ прѣко езерския ржавъ, вдадена въ езерото и зааѣпена до планината лѣтница, а друга задъ града на полето, стоятъ като вѣчно будни стражари — тѣлохранители на града.¹⁾

Около езерото не е само тоя градъ и селата му. Освѣтъ него, като на тригълникъ, лежатъ и други още градове:

а) Срѣщу Охридъ, на юго-западното крайезерие, край източнитѣ поли на западнитѣ планини, издигатъ се едно по друго, двѣ малки градчета, *Староо* и *Погриецъ*, които заедно съ околнитѣ си села съставятъ днесъ особна кааза и сж населени по-вече отъ арнаути.

б) На сѣверния езерски брѣгъ, на устието на рѣка Дримъ стои градецътъ Струга, родно мѣсто на приснопамятнитѣ братя Миладинови, Димитрия и Константина, състоящъ отъ 7—800 къщи български и турски. Струга се впада въ Охридската кааза, въ тава наречения Дримъ-колъ, на който е главното мѣсто. За него ще се говори и особно.²⁾

в) Близу до Староо, малко по-на югъ, на най-южния езерски брѣгъ, на една могила, прилѣпена до планината и вдадена сжщо въ езерото, основана е обителта на св. прѣподобнаго Наума, единъ отъ българскитѣ Седмочисленици, споменътъ на когото всичкото население на споменатата Охридска окръжностъ, дори и на цѣлата Македония и частъ отъ Албания, безъ разлика на вѣра и народ-

¹⁾ Не напраздно Охридъ билъ избранъ за царска и патриаршеска столица. Цар Самуилъ е избиралъ за такива и Прѣсна и Воденъ, положението на които удовлетворявало е до нѣидѣ любовта му къмъ хубавото, но не е могло и неможе да се сравнява и тѣми съ Охридското положение. До колкото зная отъ очи другъ градъ въ цѣлата турска държава нѣма съ подобно мѣстоположение. То прилича на единъ малък Цариградъ, ако не и нѣщо повече. Единъ поетъ намѣрилъ би въ него вай-добрини и обиленъ материялъ за изредни поеми.

²⁾ Въ по-благоприятни отъ сегашнитѣ обстоятелства и условия могло би да се открие едно пароплувно дружество съ малки пароплаувета както Цариградскитѣ, които да работятъ по езерото и да улесняватъ мѣстната поне търговия между споменатитѣ околноезерски градове и села. А ако би имало добри и сигурни лѣтница, улеснявала би се търговията и между съседнитѣ градове Рѣсенъ, Битола, Прилѣпъ, Кичава, Дебъръ, Елбасанъ и Корча, тѣй че Охридъ би станалъ едно търговско срѣдоточие.

лость, най-набожно почита и на празника му, (20 юния)¹⁾ стърча се на поклонение, както и за веселби. Тамъ тогава става и отъ малки търговци панааръ. За тая многознаменателна за страната ни обителъ има много да се говори; но азъ ще се огранича въ малко само нѣщо, именно, че въ нея имало твърдѣ много стари български рѣкописи. Единъ 80-годишенъ старецъ, родомъ арнаутиня отъ Старовско, на име Наумъ, нѣкога многогодишенъ слуга въ сѣщия манастиръ, казвалъ ми е, че прѣди 50—60 годиеи по заповѣдъ на тогашния егуменъ гъркъ анадолецъ изнесли 50—60 вреца, пълни съ стари кожени книги, натрупали ги на купъ на манастирското гумно, та ги запаляли и изгорѣли, като еретически или поне непотрѣбни. Другъ единъ старецъ, охридянинъ, който много врѣме сѣщо бѣ живѣлъ въ манастира, казвалъ ми е сѣщо, че въ по-сетнешно отъ споменатото врѣме една пълна стая стари рѣкописи били изгорени по сѣщия начинъ.

Тая великолѣпна обителъ прѣди нѣколко години, отъ невнимание на неканени гости — арнаути, изгорѣ съвсѣмъ, освѣнъ църквата, въ която се намира и гробътъ на прѣподобнаго Наума. Поклонниците му лѣжатъ се особито отъ лудостъ, като лѣжатъ при гроба. Обителя се намира между три епархии и каази (Охридска, Корчанска и Елбасанска), а принадлежи на първата. Въ послѣдно врѣме при църковнии български въпросъ гръцкиятъ Охридски владика съ привържениците си мѣстни жители и съ помощта на гражданската власть, отне я отъ рѣцѣтъ на българитѣ охридяни и я усвои за патриаршията, като ставропигионъ.

Казватъ че отъ начало тая обителъ не е била на сѣщото днешно мѣсто; а на друго, по на изтокъ, сега наричано *Заумъ*, дѣто и до днешенъ день сѣществува заустѣла една, но здрава инакъ църквица. Притурятъ още, че тамъ проповѣдалъ св. Наумъ въ тогашния градъ „Дѣволъ“ или „Дивавя“.

Още по на изтокъ отъ Заумъ, край езерото и по-близу до Охридъ „на планината Лѣтница има църква св. Стефанъ пандзиръ.“ Прѣдание се запазило, че на това мѣсто въ старо врѣме имало прѣдградие, отъ което излизали по 300 души пандзирлии войници на година.

Климатътъ въ Охридъ, както и на цѣлото окръжие, е отъ най-приятнитѣ, нито зима става толко люта, съразмѣрно съ висотата

¹⁾ Споменътъ на Св. Наума въ по-старо врѣме празнувалъ се на 23 декември. Но по причина че поклонниците не могли зимно врѣме да посѣщаватъ манастира, съ едно патриаршеско и синодално отъ Охр. Архиепископия постановление прѣмѣстилъ се на 20 юния. (Вижъ М. Сб. кн. X, стр. 553, 554.)

на мѣстото му, нито лѣтна горещина. Горещата, както и студената, температура се умѣрява несъмнѣно не само отъ обширното водно пространство, езерото но види се и отъ безбройното число студени вади и вадички, които обилно извираатъ изъ околнитѣ планини, и течеещи въ града и около него вливатъ се въ езерото, както и отъ обилнитѣ плодородни и овощни дървеса по пространитѣ градини, съ които се украсяватъ къщитѣ въ турскитѣ и влашки махали.

Водата, както планинската, така и езерската, е най-вкусна и здрава. Християнитѣ българи, освѣннъ една часть отъ тѣхъ, пиятъ отъ езерската; а турцитѣ, власитѣ и една часть отъ българитѣ, споредъ махалитѣ си, поятъ се отъ планинска, провождана чрѣзъ чешми.

Въ една само махала, долната влашка, поради близнитѣ до нея голѣми блата, низина и плоскостъ на мѣстото, климатътъ и водата не сж толко здрави.

II.

Вжтрѣшность на града.

Както рекохме вече, Охридъ е разположенъ на двѣ край-езерни могили, владени до полу въ езерето. Но да се не помисли, че той е изключително само на могилитѣ разположенъ; а ето какъ.

Двѣтѣ могили отдолу, отъ едната страна на край-езерето та до върховетѣ имъ и пакъ до другата страна на езерския брѣгъ, сж обградени съ стѣна въ видъ на полагаатъ полумѣсець¹⁾, така че, едното имъ лице, южното, влиза въ еалето и гледа къмъ езерото; а другото, сѣвероизточното. остая на вѣнъ и гледа къмъ полето.²⁾ На високия връхъ, на западната могила има и вжтрѣшна стѣна, „Ич-кале“, наричана и дебела 1¹/₂ мѣтъръ и много по висока отъ вѣншната; въ нея били палатитѣ на поврѣменнитѣ владѣтели и управители.³⁾ А на по-низкий връхъ отъ източната понизка могила имаше до скоро врѣме другъ палатъ, „нови-сарай“ наричанъ, който въ наши дни доволно врѣме служи за казарма на тукъ прѣбиваващата войска, а на послѣдно, както и до днесъ, на това мѣсто, като се срути палатътъ, има *дебой* или воененъ складъ, при който прѣбивава и малко войска. Другъ палатъ стои на единъ

¹⁾ Въ по-старо врѣме, когато езерето не се допирало до самитѣ могили, тѣзи били отвсѣдъ обградени съ стѣнитѣ.

²⁾ Стѣнитѣ, както показватъ прѣднитѣ имъ ветви основи, сж били много пати събаряни отъ обсади и много пати пакъ обновявани.

³⁾ Въ турско врѣме тия палати се наричаха „Горни-сарай“, за отличие отъ другитѣ два, които ще видимъ. Първитѣ бидоха съсипани отъ пожаръ прѣзъ 1832 год., слѣдъ избѣгването Джеладинъ-бево. Прѣдиологатъ че дълбоко подъ развалинитѣ имъ непрѣменно се намиратъ скъпоцѣнни древности; но кой да се наеме да ги търси?

трети, по-низъеъ жгълъ надъ езерото, „долни-сарай“ наричанъ. Тритъ споменати сараи правели единъ правленъ, наведенъ полегато трижгълникъ; въ първия отъ нихъ се помѣщавало управителното учреждение; въ втория при Джаладинъ-беково врѣме, живѣяла християнската Джелатинбеюва Ташула ханъма, която едва прѣди 2—3 години умрѣ на вѣрата си; а въ послѣдния, долни-сарай, живѣяла сжщата Джелатинъ-бежица, братова щерка на извѣстния Али-паша Янински.

Въ казаната крѣпостъ или стѣна едно врѣме се влизало прѣзъ петъ врати: 1) долня порта, къмъ източното край-брѣжие, на равнището на града; 2) Челничка порта, малко по-нагорѣ, на срѣдъ понизката могила, обрнната къмъ махалата „Месокастро.“¹⁾ 3) при новия-сарай, на върха на по-низката могила, издаденъ къмъ изтокъ и образуванъ като единъ жгълъ на стѣната; 4) горна порта, най-главната отъ всички порта, на мѣстото, гдѣто се съединяватъ двѣтъ могили;²⁾ и 5) една малка вратичка на горния-сарай, прѣзъ която се излиза къмъ сѣверозападното край-езерие. Сега работятъ само двѣ врати: горна и долна порти, на които до скоро врѣме пазѣха военни стражи, и прѣзъ които не се позволяваше да мине яздець християнинъ. Вратата край Челница отдавна била зазидана, защото, както казваха старитѣ ни, прѣзъ нея билъ миналъ нѣкога единъ царь слѣдъ вѣнчанието си за такъвъ, та не чинело вече да мине прѣзъ сжщата другъ човѣкъ; а двѣтъ други врати при сараитѣ не се изобщо употрѣбятъ, освѣнъ едната, при дебоя, която служи само на прибивавающитѣ тамъ войници, когато излизатъ за чаршията. Отъ нѣколко врѣме насамъ отворена е Челничката врата.

Въ заграденото съ стѣни лице на могилитѣ се намира по-забѣлжителната частъ на града, *Варошъ* наричана. Въ нея живѣятъ по-богатичкитѣ търговци християни, по-развититѣ интелегенти и по-благородничкитѣ граждани българи, които се сматратъ за останки и прѣми потомци на старитѣ туземци и сжщи охридани. Въ Вароша се намиратъ общественитѣ по-забѣлжителни ветхи заведения, както ще видимъ другдѣ.

¹⁾ Близу до тази врата, отвѣнъ калето намира се „вълчел-яма“, за която споменуватъ пок. бр. Миладинови въ Български народн. пѣсни, и за която казватъ че била входъ на подземнъ пѣть, който водѣлъ ушь къмъ изтокъ и излизалъ на план. Петрино, единъ частъ отъ града, при манастира св. Петка.

²⁾ Отъ горна порта право надолу, по дола между двѣтъ могили, протака се една дълга и широка улица, *Панарница*, която досегаемъ се до езерото при мѣстността *Саранице* и при св. Софийската потурчена църква, въ фардакъ махала, показва двойността на градскитѣ могили и раздѣля Вароша на източна и западна частъ. За тая улица, както и за св. Софийската църква, ще кажемъ още нѣщо и другдѣ тукъ въ тая книжка.

Варошътъ състои отъ нѣколко християнски махали: а) болница при долна порта; б) Челница при калето на дълъж до новисарай; в) св. Димитриева или св. Климентова и Манастирска наричана, съедна на Челница, протакаща се до горна порта и покрай папарница по източната могила; г) Пантанашка подъ самия горни сарай по западната могила до горна-порта и папарница; д) св. Враченска отъ Пантанашка и близку до долниясарай; е) Фардакъ подъ самия долни сарай; ж) Геракомия, между болница и фардакъ, на дълъж край-езетото до Саранце и св. Софин; з) Канео въ едно каменито езерско заливче, както ще видимъ и другдѣ. Освѣнъ тѣхъ има и една турска махала, „Имаретска“, наричана, малко подъ най-високия върхъ на западната могила, подъ горнисарай, на западъ отъ Пантаносъ. За нея ще поговоримъ и по-сетнѣ.¹⁾

Въ всѣкоя отъ изброенитѣ до тукъ махали сега има по нѣколко църкви или църквици, а въ старо врѣме имало по-вече, за които сѣщо ще поговоримъ по-сетнѣ.

Откъмъ отградената страна на могилитѣ има и други християнски български махали

а) На сѣвероизточното подножие махала Кошица, дѣто прѣзъ 1860 год. се съгради първото въ града бълг. училище, намираща се до една часть отъ чаршията, „Плитокоче“ наричана.

б) На източното отворено ребро отъ по-низката източна могила, вѣнъ и покрай стѣната, стоятъ три още българ. Християнски махали: „Св. Георгиева“, „Св. Димитриева“ и „Месокастро.“²⁾ Последното название прѣминало е днесъ за общо на вситѣ три. За тѣзи послѣднитѣ и за Кошица има една само църква, *Каменско* наричана и съградена вързъ една каменна скала, висеща, речи, надъ чаршията, между кошица и Месокастро.³⁾

¹⁾ Г-нъ *.* въ статията си, обнародвана въ М. сб. кн. IV забѣлявалъ е махалитѣ по най-новото, турско наименование.

²⁾ Когато казваме Охридъ, прѣимуществено разумѣваме Варошътъ; защото жителитѣ на вѣншнитѣ махали се различаватъ до нѣидъ отъ варошани както по правитѣ и обичавтѣ, така сѣщо и по образоваността и развитието, а наймного и найрѣдко по дрѣхитѣ си. Тие както и всички речи охридски селяни, много поврличатъ на жителитѣ отъ околнитѣ близки градове, Битоля, Прилѣпъ и др., отколкото на охридчанитѣ — варошани. Това обстоятелство, по мое мнѣние, показва: а) че варошанитѣ сѣ стари Охридски жители, които наслѣдили отъ праотцитѣ си дири отъ благородие и помези нравъ, и че вѣншнитѣ сѣ посетѣнъ по врѣменво приходали отъ селата; б) че Охридъ въ старо врѣме, като царска и патриаршеска столица, стоялъ е на повисока стѣпенъ отъ другитѣ градове, както по благородство и образование, така и по езика, на който произношеннето запазалъ и до днешенъ день въ нощето български духъ. Чуднитѣ рѣчи посетѣнъ сѣ мнѣнати въ езика.

³⁾ Всѣкоя отъ споменатитѣ три месокастрански махали имали си и църкви, които църкви днесъ сѣ обърнати на джамии съ сѣщитѣ имъ обаче названия. Така: *х. Каскалджамиси* и *Едрасел джамиси* или *Али наша джамиси*, по причина че тези послѣднитѣ я подновилъ.

На могилскитѣ източна, сѣверна и сѣвероизточна поли, по цѣлото имѣ подножие. отъ една край на езерото та до другия, завива се около двѣтѣ могили змиеобразно, като полуобръчъ, чаршията, вървѣдъ която стѣрчи единъ извънредно едъръ великанъ, хилядогодишенъ яворъ, около пѣня на който има съградени нѣколко дюкяна съ магазини изваяни вжтрѣ въ корени. Този яворъ съ вѣтвитѣ си покрива една голѣма часть отъ чаршията и цѣли наоколо си площади. Подобенъ нему яворъ имало, казватъ, само на островъ *Косъ*. Отъ 30—40 год. насамъ взелъ вече да вапе и отпада.

Отъ чаршията натамъ по всички посоки издаватъ се като прѣсти на разторена педи или като лъчи на полумѣсецъ турскитѣ махали, които имаещи основанието си на чаршията, простиратъ се надлъжъ въ прави и твърдѣ широки улици дори до зеленото поле и двѣтѣ мери. Ако би нѣкога правителството пожелало да прѣустрои града по европейски крой, съвсѣмъ малки мѣнотии би се срѣщнали въ тия махали и твърдѣ незначителни поправки би били нужни.

Като започнемъ отъ източното крайезерие, виждаме край него най-първо най-веселата махала *Търсъс*. Задъ нея иде *Срѣдна махала* или *Орта-Сокакъ*; по задъ нея, *Карабей махала*; послѣ *Сарай-махали*, отъ половината на която нагѣво издава се другъ клонъ, *Зулумия* наричанъ; задъ нихъ къмъ сѣверъ иде *Сюрююк махала*; по задъ нея, единъ слѣпъ сокакъ и сетнѣ *Лескайца*; послѣ *Воски* (или *Войска*), разцѣпена на два клона; а най сетнѣ край сѣверо-западния езерски брѣгъ простира се махалата *Грашница*, която достига едва ли не до Балабанъ-пашовото тюрбе.

Прѣчно на върховетѣ на двѣтѣ поменати махали Търстѣе и Срѣдна опрѣна е *солмята влашка махала*, която започва на юго-западъ отъ езерото и достига на сѣвероизтокъ до малката мера. Сжцо по нагорѣ отъ нея, прѣчно на турскитѣ махали Карабей, Сарай и Зулумия отъ югоизтокъ къмъ сѣвероизтокъ, се простира *Горната Влашка махала*, която започва отъ малката, бейбунарска мера и достига на сѣверъ до голѣмата мера. Послѣднитѣ двѣ махали не сж били въ старо врѣме, а прѣди 80—90 години сж заселени отъ власи, бѣжанци отъ Воскополе и Опаръ, както ще се рече и подолу. Бъ послѣдно врѣме съградиха се и въ нихъ по една црква съ по едно училище. Въ горната црквата е основана на 1840 год., а въ долната слѣдъ 1857 год. Задъ тия двѣ влашки махали простиратъ се двѣ мери за пасене градскитѣ добитѣци, едната помалка, а другата доста обширна, задъ които започватъ вече нивитѣ, дозята и по задъ нихъ, окръжаващитѣ мѣстото източни планини.

Турскитѣ и влашкитѣ махали съразмѣрно съ числото на къщитѣ си, обниматъ много широко и несъразмѣрно пространство, когато българскитѣ въ Вароша и Месокастро сж много нагъсто и нагнетени. Между всѣки двѣ турски улици простиратъ се голѣми ширини въ видъ на къщни градини, изпосадени съ различни видове овоция. Отъ това и овоцията въ Охридъ сж твърдѣ обилни, между които найпърво мѣсто държатъ изреднитѣ ябълки, които по вкусъ и трайность надминватъ всѣвой видъ отъ кое и да е мѣсто. Само Тетовскитѣ може до нейде да се мѣрятъ съ нихъ. А не сж подолни и черешитѣ, както и крушитѣ.

Отъ западната, повисока могила къмъ турската махала Грашница, югозападно владенъ въ езерото има единъ малкъ носъ, надъ който се свършва западниятъ край на градската стѣна съ една развалена сега кула; а по на изтокъ отъ него другъ по голѣмъ и подългъ, право къмъ югъ. Между тия два носа образува се завикокъ (завѣтъ) или езерски заливъ, *Лобино* наричанъ. По-на изтокъ отъ втория носъ има другъ, трети, а между него и между втория, втори завикокъ, дѣто лежи като въ пещеря махала *Канео*. Надъ върха на втория Каневски носъ има църква за послѣдната махала, храмъ Св. Иована Богословъ, за който подолу ще се рече още нѣщо. На самото острило на сѣщия носъ, долу въ езерото като въ една малка пещерка имало и друга църквица, храмъ прѣсв. Богородици. Знакове отъ нея въ дълбочинитѣ на носа, като въ ноздринки запазили сж се и до днесъ зографии и др. Отгорѣ надъ двата поменати завои и носове, Лобинио и Канео. къмъ върха на сѣщата могила на високо лежи турската махала *Имаретъ*, за която подолу повече.

Между носоветѣ Канео и Лобино отъ една страна и между могилката Горица, насрѣща къмъ югоизтокъ до планината Лѣтница отъ друга, навѣтрѣ къмъ помалката мера владенъ е отъ езерото единъ доста широкъ и дълбокъ заливъ, който се свършва до турската махала Търсье. Долната влашка махала, малката мера и Студенчища, едно твърдѣ увеселително мѣсто. Тоя заливъ казваха ни старитѣ е билъ образуванъ или поне поразшироченъ и повдълбнатъ отскоро; а на постаро врѣме билъ поограниченъ и по малкъ, таза, че отъ Търсье до Грашница отивало се по сухо. За подтвърдение привеждаха ни и примѣри за нѣкои турски свадби, които вървѣли съ кола по това разстояние.

III.

Забѣлжителни нѣща и сгради.

Само въ *Вароша* вѣтрѣ на по-старо врѣме имало до 360 църкви и църквички, както показватъ развалинитѣ имъ, които и днесъ се срѣщатъ на всѣдѣ изъ махалитѣ. Отъ всички тия църкви по-забѣлжителна трѣбва да е била старата св. Климентова, посрѣдъ западната по-висока могила, на по-низкия ѝ върхъ, по-долу отъ горния сарай, която днесъ не прѣдставя друго, освѣнъ четири зицища на разтурена джамия въ махалата *Имаретъ* и отъ основа прѣправена на мохамедански молебень домъ всрѣдъ много турски гробища.¹⁾ Само малка часть първобитна отъ зиоветѣ на звѣнарницата се е запазила и досега.

Тая църква била основана и съградена отъ самага св. Климента охридски въ честь на св. Пантелеимона, вогото най-много отъ вситѣ светии почиталъ и подражавалъ. Подиръ смъртъта на българския светителъ народътъ отъ дълбоко къмъ своя свещеночалнигъ почитание обърналъ я въ негова честь и я нарекълъ св. Климентова. Когато завладѣли града, турцитѣ я обърнали на мухамедански имаретъ, отъ дѣто се разумѣва, че и у християнитѣ вѣроятно тя трѣбва да е била манастиръ съ сиротопиталище. Недалечъ отъ нея се намира и турската махала *Имаретъ*.

Тоя св. Климентовъ имаретъ²⁾ и днесъ още притежава много недвижими имущества,³⁾ отъ които всѣкогодишно получава огромни приходи, служащи за посрѣщанье разноскитѣ му, състоещи засега отъ раздаване дважъ въ седмицата по сиромаси *кещекъ* и *зерде*, двѣ пченични ястия, а на остатъка отъ приходитѣ се наслаждаватъ настоятелитѣ на заведението, което се помещава въ една полусрутена къща въ махалата *Имаретъ*. Доскоро врѣме тѣзи послѣднитѣ, сжици прави потомци на потурченото християнско настоятелство⁴⁾ на св. Климентовата църква, отдѣляли една часть отъ приходитѣ на имарета и на християнската днешна св. Климентова църква, както и на

¹⁾ и много едри дрѣвеса — кочеджии.

²⁾ Има и другъ *Имаретъ* въ турскитѣ махали; но той е маловаженъ, прѣнебрѣгнатъ и тоборачи, съвсѣмъ запустялъ.

³⁾ Не само *Имаретъ*гъ има имущества, ами и всички речи джамии въ града, като прѣобърнати отъ църкви, посвоили заедно съ църквитѣ и имуществата имъ, особно една, текето притежава цѣли села и планини.

⁴⁾ Като на потурчена фамилия въ Охридъ освѣнъ споменатото настоятелство на имарета показва се и на друга една отъ най-първитѣ турски фамилии, членоветѣ на които и днесъ сж бейзадета. По-стари отъ нихъ помнимъ: *Абдула-паша* и *Люмажъ-бей* и тѣхенъ синъ *Рашатъ-бей*. Християнското имъ прѣзиме е било: „*Богдановци*“, което и сами тѣ не креха.

християнското градско население, а сега вече съвсѣмъ сж прѣстанали да удостояватъ християнитѣ съ тая честь. Днешнитѣ турци настоятели, човѣци относително благородни и съ по-меки нѣрави, и сега още показватъ на християнскитѣ си прѣдни фамилярни имена. Сжщитѣ тия днешни настоятели, които сега носятъ фамилярно турско име *Шанковци*, повѣрително обадили на нѣкои отъ нашитѣ съграждани българи, че у нихъ се намирали нѣкои скжпоцѣни християнски свети старини, останали у нихъ като залогъ отъ прадѣдитѣ имъ християни съ завѣщание и клетва, да ги пазятъ до тога, до когато дойде врѣме да придобиятъ отново политическата свобода пакъ християнитѣ и да си взематъ назадъ и църквата¹⁾. Какви ли сж тия светини и въ що се състоятъ въ кръстове ли, свещенишки ли одежди и църковни украшения, или нѣкои списания, никой досега още не знае.

Близу до св. Климентовия имаретъ имало и друга църква, храмъ *св. Благостущения*. Тя била съборна и патриаршейска църква до самото паданье на Охридската независима архиепископия, споредъ забѣлжванията и подписанитѣ протоколи въ Охридскитѣ кодекси. Но види се, понеже е била близу до имарета, турцитѣ слѣдъ паданьето на патриаршията и заточението на послѣдния патриархъ Арсенія, съборили я отъ основа. Не отдавна и въ наше врѣме женитѣ ходѣха съ колива и питари да раздаватъ за упокоение душитѣ на починалитѣ си роднини на онова сжщо мѣсто, дѣто е била споменатата църква, която наричаха и още наричатъ *Блоощникъ* т. е. Благовещникъ, а днесъ е нива притежание на единъ гражданинъ.

Освѣнъ споменатитѣ двѣ забѣлжителни църкви въ сжщия Варошъ има друга, не по-малко забѣлжителна храмъ *св. Софїи* въ махалата Фардакъ, близу до езерото, подъ самия долни сарай. Тая църква, съградена по заповѣдъ на византийския императоръ Льва Мждри ужъ по подобие на цариградската едноименница, запазена е отъ турцитѣ цѣла цѣлиничка, сжща църква съ олтаритѣ ѝ амвона си, а само едно малко минаре ѝ се прибавило отгорѣ на единъ отъ сводеветѣ.

Отъ споменатитѣ 360 църкви и църквички въ Вароша нѣкои, по-старитѣ и по-важнитѣ, както споменатитѣ три, и други още нѣкои, сж направа или българска, или византийска; а останалитѣ и то повечето, както може да се сжди отъ нѣкои уцѣтели до днесъ

¹⁾ Това обяждане било станало наскоро, при послѣдната руско-турска война, 1877—1878 г., когато и самитѣ турци вѣрваха, че владичеството имъ на Балканския полуостровъ приближава да изчезне и се готвѣха какъ да посрѣщнатъ новитѣ владѣлци християнитѣ.

и отъ урвалищата на срутенитѣ, били по-сетнѣшни или пъкъ не сж били нѣщо друго, освѣнѣ махалски или по-добрѣ частни, фамилни църквици или пъкъ калугерски. Първитѣ сж съ сводове, както св. Климентовата, св. София, Каневската, Челничката св. Константинѣ, както що сж и св. Наумовитѣ двѣ, една въ манастиря, а друга въ Заумѣ. Останалитѣ сж прости като селски църквици. По-добритѣ и по-важни църкви се намирали въ днешнитѣ турски махали, които обаче обърнати и отъ основа били прѣправени на джаммии, по причина види се, че въ бойовитѣ за завземанье града били срутвани.

Сега въ Вароша сж остнали само 8—9 дѣйствиващи църкви, въ които се служи. Между нихъ по-забѣлѣжителни сж:

- а) Челничката, хр. Прѣсв. Богородици;
- б) Каневската, хр. Св. Йоана Богослова; и
- в) сегашната св. Климентова, съборна и митрополитска църква.

Отъ горнитѣ три църкви първата е забѣлѣжителна по това, че има суевѣрие, по което въ нея дѣца се не кръщаватъ, нито младоженци се вѣнчаватъ, защото била ужъ таласъмлия — имало въ нея таласъмъ, та нито кръщаванитѣ, нито вѣнчаванитѣ въ нея щѣли да траятъ; 2) че подъ самата нея се намира зазидана врата на калето, за която по-горѣ споменахме.

Втората, Каневската църква е забѣлѣжителна по това, че въ нея билъ вѣнчанъ нѣкой царь. (Иванъ Асѣнъ II или киръ Годоръ, не зная добрѣ), вѣнчанъ отъ Охридския патриархъ Димитрия Хоматияна, та отъ това едната отъ тритѣ ѝ врати, севѣрната е зазидана, тѣй като прѣзъ нея излѣзълъ изъ църквата слѣдъ вѣнчанието си царьтъ. Може би да е той сжщиятъ, който слѣдъ като се вѣнчалъ за царь, миналъ като такъвъ за пръвъ пътъ прѣзъ челничката врата на стѣнната, та що и тая била сжщо зазидана; защото казватъ, че когато единъ нововѣнчанъ царь минѣлъ за пръвъ пътъ слѣдъ вѣнчанието си прѣзъ нѣкой врата, тя трѣбвало непрѣмѣнно да се зазида, за да не мине вече прѣзъ нея другъ слѣдъ царя. Както за едната, така и за другата врата запазило се у насъ прѣданне, което потвърждава дѣйствителността на казакото за нихъ¹⁾.

Каневската църква, за която тукуъ ни е рѣчьта, до скоро врѣме бѣше занемарена и оставена безъ вратни затвори, та въ нея прѣзъ лѣтнитѣ горещини намираха приятна хладина пасещитѣ около нея по бавра добитци, а турцитѣ бѣха изболи очитѣ на живописанитѣ светни. Но около 1850 год. нѣкои богоугодници потрудиха се да

¹⁾ Г-нъ Спиространовъ въ статията си за Охридъ инакъ разказва за случката по зазиданьето на челничката врата.

я поправятъ и подновѣтъ. Днесъ тя дѣйствиува като махалска Каневска църква.

Третата нарекохъ „днешна Св. Климентова“ църква затова, защото друга е била сѣщинската и първобитна Св. Климентова. Въ християнско врѣме днешната е била храмъ прѣсв. Богородици, както цариградската Балаклия, и то въ видъ на манастиръ, както и до сега още се нарича „манастиръ“ или Св. Климентъ. Тя е византийска направа и съ византийски живопись, основана, както казватъ, отъ Охридския Патриархъ Θεодула, и по-сетнѣ поправена отъ византийския Императоръ Андроника Палеологъ, на когото има и надписъ надъ главната ѝ врата.

Завоевателитѣ турци обърнали на джамии и вситѣ по-забѣлжителни храмове въ Охридъ, а на християнитѣ жители оставили имъ само нищожнитѣ и като плѣвни църквици. За да би могли да запазятъ за себе тая поне отъ по-важнитѣ църкви, т. е. днешната Св. Климентова, послѣднитѣ употребили една хитрость, — напълнили я съ слама, като плѣвня. Като я видѣли таква, турцитѣ я оставили непожтната. Тога именно християнитѣ я отворили и наименували Св. Климентова, а до нея съградили по-сетнѣ и патриаршески домъ. Послѣдното патриаршеско здание, което прѣзъ 1862 год. пожъртуваха на огъня слугитѣ и роднинитѣ на послѣдния гръцки владика Мелетия, не бѣше по-старо отъ единъ вѣкъ и нѣколко десетки години. ¹⁾ То бѣше дѣло на Охридския патриархъ Иоасафа, родомъ Влахъ, отъ Воскополе, който патриархувалъ трети или четвърти прѣди послѣднаго патриарха Арсения.

Заедно съ църквата се била отървала цѣла библиотека отъ славѣнски и гръцки сѣжпоцѣнни рѣкописи, както и много други древности, за които ще споменемъ по-долу. Сѣжпоцѣнната библиотека, пощадена отъ разорителитѣ завоеватели турци и отъ сѣсипителнитѣ съ нихъ войни, изгубила се по-сетнѣ отъ наше невѣжество, а може би по-вече и отъ гръцка злоба. До скоро врѣме въ нея намирали се още доста стари рѣкописи, но сега едва ли нѣкоя само църковна книга може да се найде. На мое врѣме (1861 год.), отъ библиотеката помня само двѣ-три забѣлжителни стари книги:

а) Единъ пергаменовъ рѣкописъ на гръцки езикъ отъ археологията на еврейския прочутъ археологъ Йосиппа, и единъ отъ съчиненията на Св. Василия Велики.

¹⁾ Споредъ по-сетнѣ добити свѣдения, то било започнато да се гради на 1730 г., а свършено на 1735.

б) Тълкования на евангелието и на апостола въ два подвързани тома, отъ българския Патриархъ Теофилакта, чисто, но най-старо писмо и груба книга, на български езикъ.

Първитѣ два ржкописа бидоха отнети, прѣнесени въ Европа и продадени, както казватъ, въ Берлинъ отъ единъ нашъ съотечественикъ, сега грѣцки професоръ въ Атина, Маргаритъ Г. Димза, прѣименуванъ Димица. За нихъ училищното настоятелство възбуди и съдъ противъ г. Димза, но турското правосъдие въ Битоля го оправда. А вторитѣ двѣ книги, които лично бѣхъ виждалъ на 1860 г., като ги потърсихъ слѣдъ нѣколко години, за голѣма моя жалостъ не могахъ да ги намѣря вече.

Въ сжщата църква упазили се и до днесъ слѣднитѣ нѣща:

а) Двѣ изредни стари икони на твърдѣ голѣмъ форматъ, образи на Исуса Христа и Прѣсв. Богородица до поясъ, стиль старовизантийски. Казватъ, че подобни тѣмъ се намирали само въ солунската митрополитска църква, която обаче прѣди нѣколко години изгорѣ, разбира се, заедно и съ нихъ; и двѣ други, въ нѣкой отъ Св.-Горскитѣ манастири.

б) една рѣдкость, — четвероожгълна плоча отъ слитъ бѣлъ каменъ (мермеръ), тъмнопрозраченъ, отъ величина около два лакта надлъжъ и единъ и половина речи наширь, а една дланъ дебела, съ первази наоколо три-четири прѣста дебели и толко високи по четиритѣ ѣ ребра, издигнати отъ сжщия каменъ, положена на св. прѣстолъ. Пѣтувачи, отъ които не единъ само сж я виждали, изразявали сж се, че тая плоча е слѣтъ каменъ и че подобенъ нему е отъ най-сжжпоцѣннитѣ рѣдкости.

в) единъ сърменовезанъ покровъ за Св. прѣстолъ съ надписи, издѣлие старовизантийско. ¹⁾

¹⁾ Плочата, за която ни е дума, както и везаниятъ покровъ били подарени, казватъ, на Охридския управитель отъ византийския Императоръ Андроника Палеологъ. Тя била въ Св. Софийския храмъ, но нашитѣ дѣди, кой знае съ какви мжки и бакшиши въ турско врѣме, прѣнесли я въ св. Климентовата църква. Отъ тога до сега минала се толко години не, ами нѣколко вѣкове, дождали сж и сж нападали разни завоеватели, ставали опустошителни войни, а както единтъ, така и другитѣ пощадили сж тия сжжпоценности. Между това разни пѣтувачи и други лица пожелали съ високи цѣни да ги купятъ, или по-добрѣ да ги похятятъ, но не сполучвали, тѣй като гражданитѣ умѣли да ги цѣнжтъ и пазятъ. При това и разни грѣцки владци искали да посегнатъ на нихъ, но и тѣ не сполучвали. А сега, българскиятъ народенъ свещеноначалникъ, Охридския Григорин излѣзе по-унакъ, по-умень отъ всички горѣказани; той се осмѣли да посегне на тия и други тѣмъ подобни древности, вѣроятно по висша заповѣдъ отъ началството си. И първо Григори дигналъ и развалилъ патраршеския тронъ, а на мѣстото му турилъ другъ, новъ и лъскавъ. Плочата извадилъ отъ св. прѣстолъ и я турилъ въвъ отъ олгара. Ето защо охридскиятъ Калиникъ едно врѣме бѣше се провинналъ: „ὁ Αχρίδα, πρῶτῃ χῆρα, τὴ γαϊθάρου τρέφει τῶρα.“ Но това изречение прилича да се изрече на днешнитѣ охридчани.

г) единъ патриаршески прѣстолъ или тронъ (столъ), въ който стоади патриарситѣ.

д) Нѣколко златовезани икони съ надписи.

е) Единъ дървенъ Св. Климентовъ кумиръ.¹⁾

ж) Една стара Св. Климентова икона.

з) Една патриаршеска, както казватъ, Св. Климентова, или Иосафова корона.

и) Мощитѣ св. Климентови безъ главата²⁾ или както други казватъ на патриарха Иосафа, взети и сматрани вмѣсто св. Климентови.³⁾

в) Много надписи на грѣцки езикъ,⁴⁾ между които и единъ славянски надъ единъ зазиданъ прозорецъ въ нартиката, дѣто е изобразенъ правостоещъ голъ човѣкъ, тѣлото на който тамъ на-близо било погребено.

Споредъ надписа погребениятъ тамъ билъ нѣкой сродникъ на Марко-краля и на нѣкой си Жупанъ отъ рода и фамилията „Ропа“⁵⁾ Тоя надписъ е покритъ съ гѣста свѣщна чадовина, така, че едва може да се познае по нѣщо. Ето го колкото е било възможно да се открие:

„Прѣстави се рабъ Божій Ъсоа Раяковикъ по гусломъ учарчнѣ и суродникъ краля Марка. Зетъ Жупана Ропа. Лѣто Ъсоа мѣсецъ

¹⁾ Тоя кумиръ едно врѣме билъ облѣченъ съ скъпоцѣнна кадифена дрѣха, обвивана все съ едъръ чистъ бисеръ, въ похитители граждани очистили го, та сега стоа голо дърво.

²⁾ Главата или по-добръ черептъ св. Климентовъ билъ откраднатъ и задигнатъ изъ Охридъ отъ единъ калугеръ изъ Караферския (Верийски) манастиръ, св. Ивана Прѣдтеча. Този калугеръ нарочито билъ дошълъ въ Охридъ прѣсторенъ на простъ слуга, служувалъ въ патриаршията и църквата нѣколко години, до когато нашлъ сходенъ случай да открадне главата на св. Климентовитѣ мощи заедно съ единъ добръ патриаршески конь, съ който и избѣгълъ. Въ тоя манастиръ, казватъ, и днесъ съществува откраднатата глава, почитана отъ населението на цѣлата тамошна околностъ. По-късно Охридската църковна властъ възбудила процесъ противъ кражбата и крадеца на светицата прѣдъ Вселенската патриаршия, на която поменатиятъ манастиръ е подвѣдомственъ. Послѣдната обаче обадила се въ полза на крадцитѣ, като се постарала и да укроти тажителятъ чрезъ нѣкои извинѣния.

³⁾ И ако би се приело за истинно мнѣнието на послѣднитѣ, т. е., че съществуващитѣ мощи не сж същи съ Климентови, но Иосафови, пакъ една-двѣ частички отъ св. Климентовитѣ съществуваатъ неопрѣвержимо и се пазатъ въ особна сребрена кутия.

⁴⁾ Несъмнѣно трѣбва да е имало и много български, както въ немъ църква, така и по много други мѣста и църкви изъ града; но омиа, които не пощадили такива и толко скъпоцѣнни списания, отървани отъ турски ръцѣ, за нѣрване ли би било, да оставяатъ читави надписитѣ? Послѣдниятъ славянски надписъ, за който говоримъ по-долу, запазенъ е, вида се, по единичката причина, че се намира въ затънато и съвсѣмъ тъмно мѣсто, така че само който би го знаелъ, могълъ би да го намѣри. И азъ не бихъ могълъ да го видя, ако не беше ми го посочилъ другъ, който го знаеше.

⁵⁾ Въ Охридъ, въ махалата Кошица до скоро врѣме съществувахе една фамилия, далечна наша роднина, съ прѣзвие „Ропаѣци“; а друга една, най-първата въ града, съ прѣзвие: „Робевци“, съществува и днесъ. Дали нѣкой отъ тия двѣ фамилии може да се сматра за потомка на споменувания въ надписа Жупанъ Ропа, или не, не-можемъ наздраво да знаемъ, като нѣма други по-положителни свидѣния.

Октомврий ѿ.м.г. Васъ же молю брата моя любимая прочитающе простите яко ви можете.

СИТКО¹⁾ а ка како ѿнколат. 1)

По турскитѣ махали въ Охридѣ има околѣ 18 джамии и нѣколко мечити, т. е. по-малки джамийки, отъ които само една въ Сарай-махала, близо до горната влашка, е собствено съградена на цѣлина, сир. първобитно, и то на наше врѣме съгради я първо за училище единъ воененъ майоръ, и послѣ прѣобърнаха я на джамия. Вситѣ други джамии прѣобърнати сж на такива отъ най-добритѣ и най-знаменититѣ въ града църкви, както може да се прѣдполага отъ централнитѣ имъ положения Въ врѣме на многогодишнитѣ войни за прѣвзиманье на града църквитѣ били отъ основа съборени, и на нови основи на сжщитѣ имъ мѣста изградени сж джамнитѣ, но имената на светиитѣ, въ честь на които била посветена всѣоя църква, помнятъ се отъ населението и до днесъ; а на нѣкои отъ нихъ и самитѣ турци дали имъ сжщитѣ имена, прѣведени на турски. Така редомъ по чаршията има храмъ св. Великомученика Димитрия, — *Хаджи-Касамъ* джамия, най-голѣмата отъ всички, старитѣ основи на която намиратъ се дори въ околнитѣ турски къщи; св. Георгиева — *Едрелесъ* джамиси; св. Троица, св. Богородица и др. Между тѣхъ въ Сарай-махала има една посветена на въздвиженіето честнаго и животворящаго кръста. На върха на минарето на тая джамия и сега още се вижда вмѣсто звѣзда и полу-мѣсець изправено едно тенекиено малко кръстче, безъ което самитѣ турци казватъ, не било възможно да се задържи минарето. Тая джамия се нарича и „*Високъ-мечитъ*“, близу до която, отсрѣща на пътя има и изворче отъ светена лѣбовита вода, както вѣрватъ, отъ измиваньето на която се цѣрятъ особито страдащитѣ отъ очеболъ и треска.

Между чаршиискитѣ джамии най-забѣлжителна и дълбоко почитана отъ страна на турцитѣ е една, която въ сжщо врѣме е и *теке* съ дервиши и единъ главатаръ *Шехъ*, който е на голѣма почитъ по нашитѣ мѣста. Между много и токо речи всички Шехове, що се намиратъ по нашитѣ страни, Охридскиятъ стои на най-висока стѣпень по чинъ и по честь. Той е като архиепископъ, а другитѣ епископи. Види се това да е останало по подражание на християнското въ страната църковно разпрѣдѣление, по което Охридскиятъ архиепископъ билъ патриархъ и глава надъ всички околни епископи.

¹⁾ Тоя сжщий надписъ сж възпроизвели и други прѣди мене.

И текето, както се каза по-горѣ за имарета, както и св. Софийската джамия, притежаватъ пространни недвижни имоти, планини, села, чифлици и др., които, разумѣва се, по-прѣди принадлежали на християнскитѣ туземни църкви, манастири или каквито било други богоугодни заведения.

IV.

Население и поминѣкъ.

Цѣлото Охридско окръжие се дѣли на три околийки: *Ортаколъ*, състоещъ се отъ най-ближнитѣ около града сега съ главно мѣсто сщиятъ градъ; *Дримъ-колъ*, състоещъ отъ сѣверо-западнитѣ при р. Дримъ села съ главно мѣсто Струга; и *Дебърци*, състоеща отъ най-отдалеченитѣ отъ града сѣверни села и раздѣлена на *Горна* и *Долна-Дебърца* съ главно мѣсто „Здеглавѣ“ — Главиница. Населено е съ жители, принадлежащи на двѣ религии, Християнска и Мухамеданска, и на двѣ народности, Арнаутотурска и Българска, освѣнъ двѣ малки села влашки, Горна и Долна Белица и двѣ сщю влашки махали въ града, въ които живѣятъ смѣсено власи и българи, но у които все първитѣ наддѣлватъ; а гъркъ въ цѣлото окръжие има само единъ, колко за цѣръ, живѣе въ селото Вранища и той прѣселенецъ отъ Месолонги, и единъ въ града, сщю прѣселенецъ отъ Ларисско.

Мажкитѣ нуфузи въ цѣлото Охридско окръжие надминуватъ числото 26.000, отъ които ²/₃ сж българи-християни, включително и мало-бройнитѣ власи, а ¹/₃, арнаутотурци — мохамеданци.¹⁾ Въ града Охридъ, както и въ Струга, числото на еднитѣ и другитѣ е приблизително, но все пакъ турцитѣ сж по-малочислени нежели християнитѣ. А въ селата е огроменъ българо-християнскитѣ елементъ; чисто мухамедански села има съвсѣмъ малко, осемъ — ония само, които споменахме въ описанието на окръжността; а смѣсени нѣма никакъ. Слѣдователно повечето села сж чисто — български, християнски.²⁾

Поминѣкътъ на селското население е обикновениятъ на цѣлъ български народъ, що населява селата, т. е. земледѣлие и ското-

¹⁾ Въ числото на турцитѣ — мухамеданци влизатъ и малочисленитѣ цигани, сщю мухамеданци, но говорятъ албански езикъ, а не своя си цигански. По други градове, като Битола, Прилѣпъ, Леринъ тѣ запазили си езака, но не и Охридскитѣ, които изключително се занимаватъ съ жельзварство и просия, а тукъ-тамъ и съ други занятия, както и съ кражба.

²⁾ Съ подробно изчисление на населението за всѣкое село отдѣлно не ми биде възможно да се снабдя, макаръ и много да се старахъ да го добия, по причини, който всѣкой лѣсно може да се догади.

въдство. Нужнитѣ дрѣхы си приготвя у дома, безъ да купи нито влакно, освѣнъ нѣкои маловажни украшения за женскитѣ дрѣхы. Животътъ му е твърдѣ скромнъ и ограниченъ.

Гражданитѣ, особено християнитѣ, живѣятъ сжцо твърдѣ пестовно по причина на голѣмата сиромашия, що владѣе въ мѣстото.

Съ 5—6000 гроша годишно една срѣдна фамилия може да живѣе бейски. Турцитѣ поминуватъ съ приходитѣ отъ мюлковетѣ или отъ овоцията, що иматъ въ къщнитѣ си отъ пространни градини; или пъкъ съ правителствени служби, а съвсѣмъ малцина съ занаяти и земледѣлие. Еднички изключителни тѣхни занаяти, непозволявани на християнитѣ, сж: берберство (брѣснарство) кафеджийство, налбанство, кожарство и бостанджийство. Това послѣдното у християнина неможе да вирѣе.

На християнитѣ граждани, които се броятъ отъ 5—6000 души, главенъ поминѣкъ въ по-старо врѣме е билъ: а) кечеджиството, съ което въртѣли доста обширна търговия; и б) риболовството. По-сетнѣ, нѣщо прѣди 50—60 години, първиятъ отстапилъ мѣстото си на кожухарството, а той съвсѣмъ речи изчезналъ. Сега едва ли дватри се намиратъ, които се занимаватъ съ тая индустрия — кечеджиството. Отъ нѣколко врѣме обаче насамъ, особено слѣдъ послѣдната руско-турска война, и кожухарството пострада. Прѣди 40—45 години 15—20 керхани (кожухарски фабрики) работѣха непрѣкъснато речи прѣзъ цѣлата година, лѣтѣ и зимѣ, и у всѣкоя отъ нихъ намираха работа и цѣлогодисната си прѣхрана по 45—55 души мъже и момци, дори и много малки момчета, и по толко още жени и моми. Тѣзи послѣднитѣ работѣха — шиеха на парче вѣнъ отъ керханитѣ, по къщитѣ си. Освѣнъ главнитѣ керхани имаше и много повече на число малки керхани съ по 5—10 работника. Притежателитѣ на голѣмитѣ фабрики, хора доста богатички, развиваха трѣскава и доста обширна търговия съ кожухарскитѣ си сжщоцѣнни произведения; купуваха сурови лисичи кожи и други подобни изъ Европа, особено на Липисванския панаиръ, а като ги изработѣха и направѣха на „щици“ и „тулумы“, продаваха ги главно въ Узунджовския панаиръ и по други панаири, дѣто ги носѣха съ цѣли кервани; а послѣ и въ Цариградъ и Мала-Азия. Поврай нихъ водѣха се малкитѣ търговци, притежатели на по-малкитѣ керхани. Тѣзи послѣднитѣ като съберѣха на дрѣбно кожи отъ мѣстенъ и албански дивечъ, една часть отъ нихъ продаваха необработени на разни мѣстни или външни търговци, а друга часть обработваха и я продаваха или на мѣстнитѣ главни фабриканти или заедно съ

нихъ отиваха да ги продаватъ въ Узунджово, отъ дѣто на връщанье донасяха друга стока: аби, гайтани, коприна, ибришимъ и др. Днесъ обаче едва $\frac{1}{100}$ часть отъ тая търговия съществува, и надали едно незначително число граждани поминаватъ се какво-годѣ, съ толкото важенъ по-прѣди поминъкъ, и то не за прѣвъ цѣлата година. И ето първата и главна причина за стремлението на гражданитѣ да търсятъ прѣхраната си по чуждина.

Не по-малко омаломощено е днесъ и риболовството. Прѣди 50—60 години, както казватъ старитѣ, въ Охридското езеро имало много бериветъ, ловили се изобилни риби, въ едно фърлянье мръжата улавяли се по 500—1000—1500 оки риба;¹⁾ а сега веке този бериветъ се скусилъ (се прѣвратилъ). Старитѣ, особено по-проститѣ, като не могатъ да издиратъ истинскитѣ причини на това рибно днешно безплодие, отдаватъ го, както обикновено въ подобни случаи простолюдието прави, на божи гнѣвъ, сжщинската обаче причина е друга и другадѣ.

Ловенъето риба въ Охридското езеро не се дава на обществена експлоатация, както по нѣкои мѣста, сир. който би желалъ да лови, да даде на правителствения ковчегъ опрѣдѣленъ процентъ отъ ловитбата си, напр. $\frac{1}{5}$ или $\frac{1}{8}$, а се продава всичкото езеро за една или 2—3 години съ весимъ одному, който би надалъ повече, както що се продаватъ ашаритѣ на земнитѣ произведения, за 6—8 хиляди лири годишно; който го купи изцѣло, прѣпродава го послѣ

¹⁾ Тия риби, особено наричанитѣ летница и кресница, както е извѣстно всѣкому, който е вкусилъ отъ нихъ, надминуваатъ по вкуса на мѣсото си всѣкой видъ риба, било морска, рѣчна или езерска. Познатитѣ и толкоузъ хвалени рѣчни пѣстърви въ България, макаръ и да сж отъ единъ и сжщи родъ, но сж много и несравнено по-долни отъ Охридскитѣ лѣтници и кресница.

Въ Охридското езеро живѣятъ много, около 19—20 вида риби, които за любителство ялагамъ по-долу единъ по единъ. Тѣ се дѣлятъ на два разреда, *многоми* в *диом* наричани. Първитѣ сж най-вкусни и нѣматъ едри луспи по тѣлото си; а вторитѣ сж подобни на обикновенитѣ по всѣдъ рѣчни, езерски или и морски риби.

Въ първи разредъ влизатъ: 1) *лѣтница*, най-вкусна и най-претима риба; 2) *кресница*, още по-вкусна отъ първата; 3) *кранотимикъ*, твърдѣ тѣста и вкусна, по-едъръ отъ първитѣ двѣ; исчатъ да кажатъ, че той не е другъ видъ, а просто израсла и стара лѣтница; 4) *зимна*, съ умѣрена тѣстина и вкусъ; 5) *майска*, по-вкусна отъ послѣдната; 6) *корданъ*, подобенъ на майската, или мажката лѣтница; 7) *лъоча*, най-слаба отъ питомнитѣ риби, или по-добръ извършена — *лѣхуса* лѣтница; 8) *мѣзълъ*, извѣстната змиорка; 9) *блъволица*, най-крехка и безвѣдна. Отъ тия деветъ вида, първитѣ приличатъ помежду си на гледъ и като да сж всички отъ единъ видъ, съ малки нѣкои отлики. Послѣднитѣ два вида сж съвсѣмъ различни, както помежду си, така и отъ първитѣ.

Въ втория редъ риби влизатъ:

1) *кранъ*, извѣстниятъ шаранъ; 2) *кленъ*; 3) *скобусть*; 4) *мръна*; 5) *скобала*; 6) *грунецъ*; 7) *писа*; 8) *плашница*; 9) *шмонецъ*, и 10) *моранецъ*. За свойствата и качества имъ вижъ въ прибавения къмъ сборника ми рѣчникъ, ч. III вѣ. XI—XII.

Ловенатѣ риби се разнасятъ за продаване въ Битола, Пригѣвъ и другадѣ, а жугултѣ обикновено въ Корча и най-вече въ Сърбия.

на части, та много пѣти цѣлиятъ му годишенъ наемъ надминува и 10 хиляди лири. Малкитѣ прѣкупци за да посрѣщнатъ огромнитѣ разноски и да платятъ условената мирия за купенитѣ части, принуждаватъ се да измислюватъ разни и най-тънки изкуства, да не оставатъ ни една риба въ езерото. Отъ нѣколко десетки години насамъ изнашли сж или по-добрѣ видѣли отъ другдѣ и вѣвѣли въ употребение една твърдѣ голѣма мрѣжа, „*немечки влакъ*“ наричана, отъ която нищо не може да избѣгне. Тая мрѣжа или влакъ обхваща много широко пространство, и се фърля въ езерото всрѣдъ дълбочината отъ ладии, както и се изважда на нихъ. Теглятъ го отъ крайбрѣжието 10—12 души съ силенъ напоръ. А най-изтрѣбително срѣдство е, щото нито единъ день прѣвъ годината ни въ едно ъгълче на езерското пространство не оставятъ рибитѣ на покой; дори и въ врѣме на плоденъето имъ, богато се *нършатъ* (несжтъ лири), ловятъ ги безпощадно. Така, че ако съ врѣме не се взематъ строги мѣрки противъ тия изтрѣбители риболовци, не е чудно да чуемъ, (и таква минута не е далечъ), че въ Охридското езеро не останала чиста риба, и на потомството си послѣ да разказваме, както нѣкое бабешко прѣдание, че нѣкога си въ това езеро имало такви и онакви риби, каквито нийдѣ по свѣта не се намирали, а че по божи гнѣвъ поради грѣховетѣ ни изчезнали съвсѣмъ.

На едно грижливо Правителство не би било трудно да възпрѣ това зло, което заплашва съ погибелъ населението на двѣ цѣли окржия, Охридското и Старовското, като забрани ловенъето поне за два мѣсеца въ година за всѣкой видъ риба особно, а отъ друга страна опрѣдѣли окавината и слѣпотата на мрѣжитѣ, прѣди всичко пѣвъ да измѣни начинътъ за експлоатацията на езерото.¹⁾

При всички напрежения на рибаритѣ да спечелитъ отъ ловитбата, пакъ тие, като прѣкупци, не могатъ да извадятъ нито мирията да си платятъ, а отъ това и се отчайватъ, та сега сж станали надничари риболовци на турци прѣкупци. До прѣди нѣкое врѣме този поминѣкъ бѣше въ рѣцѣтъ изключително само на християнитѣ, а отъ нѣколко години прѣминалъ совсѣмъ у турцитѣ, които работятъ чрѣзъ слуги съ мѣсечна, годишна или дневна плата. Тия слуги сж прѣжнитѣ сжщи рибари християни или нихни синове и внуци.

Докогато риболовството цвѣтѣше, половината комай градъ ъ толко още отъ окржието поминуваше съ него, а другата половина,

¹⁾ Съ душевно утѣшение напоследно чухме, че турското Правителство отъ 1888 год. на сетнѣ взело нѣкои противъ изтрѣбленето на рибитѣ мѣрки. За жалость, въ Турско, както всичкитѣ закони и распорѣждания, така и тия мѣрки били само за три дни и сетнѣ си търгвало пакъ по старому.

както се рече погорѣ, живѣеше съ кожухарство. Понеже мъжетѣ се занимаваха съ риболовство, женскиятъ полъ изкарваше доходъ съ приготвяне орджия за ловенѣто. Въ всѣка къща, дѣто имаше жена до срѣдна възраст или мома, човѣкъ ще видѣше разни видове мрѣжи и орджията, съ които ги плетѣхж: *бурдце, вилница, плетало* и др.¹⁾ А съ паданѣто на риболовството падна и поминувката на цѣлата половина на населението, както другата половина падна съ упадѣка на кожухарството.

Слѣдъ поменатитѣ два поминѣка дохожда обикновенитѣ на Българитѣ поминѣкъ земледѣлие, лозарство и градинарство. Въ Охридъ всѣкой малу-много състоятеленъ гражданинъ е притежателъ на единъ поне късъ нива; а безъ лозе рѣдко би се намѣрилъ човѣкъ въ тоя градъ, освѣнъ ако би билъ отъ найдолната класа. По селата лозя речи нѣма, освѣнъ въ ближнитѣ до града. Селянитѣ се снабдяватъ съ нуждитѣ пития вино и ракия или съ грозде отъ градскитѣ лозя и вина. Грозде и произведения отъ него се продаватъ и въ Рѣсенъ; но наймного отъ Охридското грозде, виво и ракия се продава въ Струга, понеже мѣстнитѣ лозя въ тоя градъ сж малко и гроздето имъ съвсѣмъ слабо. Лозята и нивитѣ въ Охридъ работятъ ги гражданитѣ или сами, или съ работници надничари. Градинарството е прѣимуществено поминѣкъ на Месокастрия: Зеленчуци отъ Охридъ се изнасятъ въ Струга, Корча и Дебъръ.

Изобщо Охридъ днесъ страда отъ сиромашия и скудость на поминѣкъ, тѣй че, едвали нѣкои малочислени семейства живѣятъ не стѣснено. Повечето мъже и момчета поради тая причина, а сега и поради други избѣгали сж отъ тамъ и непрѣстайно бѣгатъ по чужбина, та днесъ въ тоя градъ ще видишъ повече старци и дѣца, некадърни за нищо и жени, нежели здрави и кадърни за работа мъже.

Чаршийската търговия въ Охридъ е съвсѣмъ слаба, защото слаби сж селата му, като изложени на непрѣстайни обيري отъ страна на съсѣднитѣ дебърски злодѣйци и на разни други всѣкидневни злоупотребления. При това като се намира на отстранено отъ главния

¹⁾ За любонитство, влагамъ тукъ имената на разнитѣ видове мрѣжи и други риболовни орджия, които се употрѣбаватъ по Охридското езеро.

Влакъ, пространна мрѣжа — *грибъ*, състоещъ отъ нѣколко различни по оканвие и слѣпота части, както: *слѣпо, тече, кацулъ, стока, парче* и др. всички плетени отъ конопна прежда.

Влачка, помалка отъ влакъ.

Мрѣжа, отъ ленена прежда.

Мрѣйца — мрѣжица, отъ тънка копринена прежда.

Кепче, Сачма, отъ конопна прежда;

Ключъ

Освѣнъ тѣзи има и друга още орджия: *далнин, ждици* — *вѣдци, осту* и др.

път мѣсто, градътъ не се радва на никое търговско движение, та да го газятъ пѣтници поне или търговци. Въ това отношение Струга е почеститъ.

Плодородието въ Охридското окръжие е умѣрено. То доста прѣхранва мѣстното население, не може обаче да даде и излишъкъ за продаване по вѣнъ, както други мѣста; отъ това и житна търговия въ Охридъ не може да съществува. Когато въ околнитѣ до него мѣста се случи нѣкоя година скудостъ поне отъ жито, та тамошното население се принуждава да си набави отъ Охридското, щомъ се изнесеть нѣколко стотини товари жито изъ послѣднето, веднага се усѣща скудостъ — цѣната на храната високо се възкача, става скѣпня. Само царевницата може да излиза навѣнъ безъ осѣтно промѣнение на житнитѣ цѣни. Въ Охридското окръжие, а особито въ града царевницата се сѣе и обработва въ доста широкъ размѣръ, а се разнася или подобрѣ се вдига въ Дебъръ и въ остала Албания, дѣто този видъ храна е на прѣдпочтение отъ всичкитѣ други видове.

Земно пространство за сѣитба въ Охридското окръжие има съразмѣрно твърдѣ малко; отъ това и почвата му е съвсѣмъ изложена и слаба.

V.

Основание и състояние на Охридъ до прѣвзиманъето му отъ турцитѣ.

Кога Охридъ билъ основанъ и отъ кого именно, или какво е било първобитното му име, никой положително не знае, тѣй като до сега несъществува никое вѣрно свидѣтелство. По всѣкоя обаче вѣроятностъ, основанието му е отъ найдревнитѣ. Нѣкои казватъ, а и прѣдание съществува у мѣстното население, че основателъ му билъ Императоръ Юстинианъ Велики, който му далъ и името, а за доказателство на това се притуря че, когато споменатиятъ Императоръ възлизалъ (качвалъ се) по угорнината на градскитѣ могили, като се уморилъ, извикалъ: „Охъ ридъ!“, което послѣ станало „Охридъ“. (Вж. и у Миладинови „Бъл. нар. пѣсни, прѣданията.) Но че това мнѣние и прѣдание нѣма никаква основа, доказва се отъ това, че Императоръ Юстинианъ споредъ историцитѣ и прѣданията украсилъ и почестилъ поранниятъ вече отъ него Охридъ съ църковна независимостъ и тога му турилъ ново име „Първа Юстиниана“. 1)

1) Нашиятъ слотечественикъ, Маргаритъ Г. Димза гръцки писателъ и атински професоръ, въ съчинението си за „Охридската независима Архиепископия“, издадено прѣвъ 1867 год. на гръцки и съ гръцка цѣль, довежда едно твърдѣ смѣшно производство

Не знаемъ положително нито едното нито другото, ще се ограничимъ само въ това, че който и да е билъ първиятъ му основателъ, прѣзъ което врѣме и да е основанъ той първоначално и каквото и да било първобитното му име, днешнето му име дадено му е вѣроятно отъ Славѣнитѣ прѣди дохожданъето на Волжскитѣ Българи.

Охридъ, както и поголѣмата частъ мѣста на Балканския полуостровъ, често е промѣнялъ господаритѣ отъ найнезапаметни вѣкове, та дори до завладѣнието му отъ Турцитѣ. Той е билъ Маведонскя градъ, послѣ римски, византийски, славѣнски; подиръ това пакъ византийски, а наймного врѣме български, първо подъ властѣта на непосредственитѣ Аспарухови наслѣдници, особито на Батая; сѣгнѣ, подъ Бориса и Симеона, когато светителствувалъ тамъ Св. Климентъ; подъ Самуиловата династия, на която е билъ столица; подъ Асѣневци, вториятъ отъ които, както казватъ, билъ тамъ вѣнчанъ. На послѣдно падналъ подъ сръбския кралъ силни Стефанъ Душанъ; но слѣдъ малко станалъ независимо българско княжество подъ Милоша Охридянина, а найпослѣ за малко врѣме, билъ зачисленъ въ владѣнията на Скендеръ-бега, за когото повече ще поговоримъ подолу, дѣто найпослѣ завладѣли го турцитѣ и го държатъ и до днешенъ день.

VI.

Прѣвзиманъе на Охридъ отъ турцитѣ.

Отъ чии рѣцѣ турцитѣ прѣвзели града, който описваме, кога и какъ дошли тамъ и какъ го прѣвзели, не се знае положително. Една стара песень за прѣвзиманъето му отъ Османцитѣ бѣ запазена въ устата на единъ 85-годишенъ просякъ, Наумъ. Но колко се наскърбихъ, когато, като го потърсихъ да ми я изпѣе, се научихъ че той прѣди шестъ мѣсеца билъ умрѣлъ. Отъ другѣдѣ нѣкое вѣрно свидѣтелство нѣмаме. Единъ старъ рѣкописъ на турски езикъ се намира и днесъ у едни турци Охридяни, у Сали-бега или повѣроятно у Саликъ-ага Апчевъ; но пазятъ го като светина и по никой начинъ го не изваждатъ отъ къщата си, нито го пропускатъ отъ рѣцѣтъ си, та да може човѣкъ да извлѣче нѣщо отъ съдържанието му.¹⁾ Прѣдания обаче разни, и едно отъ друго посъмнителни, за-

(этимология) на името *Охридъ*, споредъ него *Ахридъ*. Името *Ахридъ* било произлязло отъ грѣцката рѣчь *ἀχράδα*, което значело круши или горинци — диви круши, каквито, казва, имало много въ околността на града.

¹⁾ А другъ единъ рѣкописъ, на български, казвалъ ми г. Д. Македонски, нѣщо прѣди 30 години намиралъ се у пок. свещ. Иванъ Сакелария отъ Струга; състоялъ отъ около 150 страници, а запазенъ само половината, въ който били описани турскитѣ завоевания не само на Охридъ, ами и на цѣль Балкански полуостровъ. Дали тоя рѣкописъ е запазенъ и до днесъ, не ми е извѣстно.

пазили се у мѣстното население нѣколко. Подостовѣрни отъ нихъ могатъ да бждатъ слѣдующитѣ двѣ.

За да прѣвзематъ града турцитѣ се били седемъ цѣли години прѣдъ самия градъ, вѣнъ отъ крѣпостъта му.¹⁾ Найпослѣ успѣли да се доближатъ до него и съ пристѣпъ прѣвзели „Горната порта“, дѣто станало първото найкръваво сбиванье, въ което нападателитѣ надвили, а Християнитѣ били втикнати ватрѣ въ града. Послѣдвало второ подобно въ срѣдъ града, на правата и широка улица „Парнича“, наричана, която отъ горня порта надолу води и стига до църквата Св. София и досѣга до езерото при Сарайце и фардакъ съ два клона. И изъ това второ сражение турцитѣ излѣзли побѣдители. Послѣдно отчаяно и рѣшително сражение станало въ двора на самия храмъ св. Софийски и около него, дѣто християнитѣ били съвършено поразени и немилостивото кланье надъ нихъ послѣдвало по тогавашния обичай на завоевателитѣ. Църквата св. София на часа била прогласена за джамия, отъ която нашественицитѣ за пръвъ пжтъ²⁾ отправили благодарителна молитва Аллаху си и про- року Мохамеду за побѣдата.

б) Други казватъ, че градътъ билъ прѣвзетъ съ прѣдателство : Слѣдъ седмогодишнитѣ бойове³⁾ една отъ седемтѣ народности или партии, които живѣли ужъ въ града и редомъ пазили го на стража, като ѝ се слодѣяло обсадното положение, рѣшила се да го прѣдаде, та се била споразумѣла съ обсадителитѣ да извърши прѣстѣпното си дѣло въ врѣме на своето дежурство. И така единъ день, обсадителитѣ отъ вѣнъ съгледали у нихъ прѣдварително условия знакъ за прѣдаване, запрѣгната едната пола отъ дългата имъ дрѣха, доломата. Тоя часъ тѣ нападнали на града и съ пристѣпъ прѣвзели Горна-порта, отъ която самоволно стражаритѣ били отстѣпили. — Другитѣ партии, разумѣва се, опрѣли се яко, та отъ това и послѣдвали горѣказанитѣ сражения. Отъ това и по тая ужъ причина прѣ-

¹⁾ Като казваме града, разумѣваме оградената му съ стѣна часть, т. е. Варошъ съ крѣпостъта.

²⁾ Споредъ други, което е и повѣрно, турцитѣ, като влѣзли въ града, не въ св. Софийската църква, отправили първа молитва Мохамеду, а още на първото си влизанье ватрѣ низъ горна порта, на лѣво отъ нея, на една малка възвишеностъ, дѣто и днесъ сѣществува една малка сградичка, нѣщо като мухамедански параклизъ — мечитъ. Въ тоя мечитъ и до скоро врѣме турци дохаждаха на поклонение. Тая сградичка и днесъ има 4.000 гр. годишенъ приходъ за поддръжка, отъ който се ползува единъ ходжа или имаминъ похъ извѣтъ, че я прави мереметъ и др.

³⁾ Старитѣ приказваха ни че, додѣто турската Войска, установена на лагеръ на полето, два часа почти на изтокъ отъ града, прѣбывавала тамъ, посадила си била и лозя на мѣсто, днесъ наричано „Гаврилъ“, на което и сега има лозя. Отъ посадениитѣ си лозя войницитѣ дочакали, прѣди още да прѣвзематъ града, да събиратъ и ядатъ грозде. Но това послѣдне обстоятелство други го отдаватъ на покѣсно, Али-пашаво врѣме.

дательката партия наречена била „Концаревска“ — къмъ цара. А и днесъ въ Охридъ има прѣзиме: „Коцаревци“.

Както и да било, но както едното, така и другото прѣдание не можемъ съ достовѣрность да опрѣдѣлимъ, на кое именно прѣвзиманье града отъ турцитѣ се отнасятъ тѣ, понеже извѣстно е, че този сѣщи градъ нѣколко пѣти сж го прѣвзимали турцитѣ и нѣколко пѣти пакъ Скендеръ-бей имъ го отнималъ, а слѣдъ смъртъта на послѣдния османцитѣ за посѣденъ пѣтъ прѣвзели го отъ Венецианската република, която била опекунка на малолѣтния Скендеръ-беговъ синъ. ¹⁾

Прѣдание у насъ се е запазило и до днесъ, че Албания, въ която влизалъ тога и Охридъ до Дявато, между Битоля и Рѣсевъ. 8—9 часа на изтокъ отъ Охридъ, а два часа на изтокъ отъ Рѣсевъ, била подъ властѣта на Венецикъ — Венеция. Отъ тукъ лесно се разумѣва, че послѣденъ пѣтъ турцитѣ прѣвзели прѣдметния градъ отъ опекуницѣ Венециани. И вие сме наклонни да вѣрваме че горѣизложенитѣ прѣдания за прѣвзиманьето му се отнасятъ именно къмъ това послѣдно. Прѣданието ни казва, че при прѣвзиманьето му имало жители отъ седемъ народности, разбира се, освѣнъ туземцитѣ, още и Албанци и Венециани, правителствени чиновници и други чужди спекуланти. Когато турцитѣ го завладѣли, всички по-първи и побогачички граждани, като заровили въ земята и въ сри-валищата си все, що имали посжъпичко, прѣселили се въ Венеция съ надежда, че не слѣдъ дълго врѣме пакъ ще се върнатъ, мислещи си, че отечеството имъ нѣма да остане за дълго врѣме въ турски рѣцѣ, а ще си го усвоятъ пакъ. Единъ нашъ съотечественникъ. 80-годишенъ старецъ, покойниятъ Ан. Герасимовъ, който прѣди 40—50 години отишълъ билъ въ Венеция като търговецъ, казваше, че и тога още въ тоя градъ сществувала една махала съ название „Охридска.“ А пѣкъ, споредъ поточни свѣдѣния на Д-ра К. Робевъ, послѣдниятъ Охридски управитель се именуваъл „Урокъ.“

¹⁾ Съ историята на Скендеръ-бега наймного сж се занимавали италианцитѣ. Отъ историчитѣ, които писали за него и неговитѣ подвизи, едни го искатъ за албанецъ, други за грѣкъ, трети за славѣнинъ. Споредъ свѣдѣния отъ Д-ра Конст. Робевъ, черпани отъ разни истории, баща му се наричалъ *Иванъ* (по славянски; ако бѣше грѣкъ, трѣваше да е *Иоаннисъ*, ако албанецъ, *Живанъ*). Споредъ понова една история на грѣци, неговото потекло било отъ Воденско или Меланско но билъ грѣкъ. Ще приведа обаче едно обстоятелство, станало въ Атина по въпроса за потеклото на Скендеръ-бега прѣзъ 1850—1851 год.; разказвалъ ми го е уважаемый ми вуйко, г. Ян. Г. Стрезовъ въ писмо отъ 11 Юлия 1895 год. „За пародността му може би знаете, че въ Атина прѣди нѣколко врѣме бѣха станали доста противорѣчия (вм. прѣпирми) между Грѣг. Папаргопулусъ (прочуть история) и нашия Марчарита Димича (Димзовъ), отъ които първиятъ казвалъ, че Скендеръ-бей билъ славѣнинъ, а нашиятъ Маргаритъ, че билъ елинь.

който ималъ и доста роднини както въ града, така и въ „Опаръ“, та кога влѣзли турцитѣ въ Охридъ, роднинитѣ на Урока избѣгали прѣко езеро съ чунове и сетнѣ отъ тамъ съ роднинитѣ си отъ Опаръ вситѣ въ Италия.

А че Скендеръ-бей отнелъ Охридъ отъ турцитѣ, свидѣтельствува и запазената до днесъ за него пѣсенъ:

„Попленилъ ми Скендеръ-бей
Йовче-поле битолско — и пр. 1)

Отъ тога насетнѣ нищо вече не се споменува въ прѣдания или поне ние не знаемъ за Охридъ дори до 18 вѣкъ, къмъ края на който пакъ се вижда, че игралъ рола на пограниченъ между два съсѣдни неприятеля градъ и прѣтърпѣвалъ и всичкитѣ горчивини на взаимнитѣ имъ вражди.

VII.

Охридъ подъ властѣта на двѣтѣ Албании. Васалство и Джебалинъ-бегъ.

Прѣзъ течението или къмъ края на 18. вѣкъ, както е извѣстно, въ Албания били се появили така наричанитѣ деребеевци, сир. владѣтели албаномухамеданци, които поискали да владѣятъ отечеството си независимо отъ централното турско правителство и се постарали да уздравѣтъ властѣта си, която отъ послѣ била имъ унищожена. Такива сж били: Шкодранскиятъ Мустафа-паша и Янинскиятъ Али-паша Тепеленли. Тѣ раздѣлили помежду си Албания на двѣ независими княжества, сѣверна Албания или Гегария съ главенъ градъ Шкодра, и южна или Тоскария съ главенъ градъ Янина. Охридъ, като пограниченъ между двѣтѣ Албании²⁾ падаль.

¹⁾ Вж. сборника ми, ч. I, кп. III, пѣс. № 349.

Йовче-поле е било село или околияка отъ села на изтокъ отъ Битолия, 12—13 часа отстоаще отъ Охридъ, а 6—7 часа, отъ именатото Дивато, югоизточната граница на Скендербеговата държавица. Днесъ тамъ село не сществува, а полето на изтокъ отъ Битоля, се нарича Йовче-бунаръ или Йовче-поле.

Охридъ, като пограниченъ между Македония и Албания, въ разни врѣмена ту принадлежалъ на едната, ту на другата. Въ Скендеръ-бегово врѣме той правилъ часть отъ неговата държавица. Ако се гледа по мѣстоположението, той физически пада се повече на Албания; защото западниятъ улей на Балканския полуостровъ, наведенъ къмъ Адриатическо море, започва отъ Дивато. 8 часа на югоизтокъ отъ Охридъ. Ако ли сѣтаме етнографически, той трѣбва да е неотемленъ отъ Македония, защото до 7 часа задъ него къмъ западъ, и 3—4 часа задъ Струга до върха на западнатѣ окржаващи го Белички планини задъ езерото, прѣобладава въ несравненъ размѣръ християнско-българското население, както и въ цѣла Македония; а отъ тамъ, на западъ, до Адриатическо море, населението е изключително речн отъ албанска народностъ и повечето отъ мухамеданска вѣра.

²⁾ Ако отъ Охридъ тргнемъ една права лини до Адриатическо море, ще раздѣлимъ Албания точно на двѣтѣ ѣ части, Гегария на сѣверъ, а Тоскария на югъ. И самитѣ.

подъ властѣта кога на едната, кога на другата; но разумѣва се прѣминаванъето не ставало безъ войни и ужасни кръвопролития.

Старитѣ наши приказваха, че единъ път, като билъ градътъ подъ властѣта на Али-паша, а се отметналъ къмъ шеодранския Мустафа-паша, който билъ сродникъ (зеть за сестра) на Охридскитѣ владѣещи бегове и паши, Али-паша рѣшилъ да го прѣвземе обратно и тръгналъ съ войската си. Когато излѣзълъ отъ Битоля, която била подъ негово вѣдомство, заклѣлъ се билъ, че като прѣвземе Охридъ не ще остави въ него жива душа. Но когато приближилъ 2—3 часа до града, на планината „Петрино,“ близо до манастира св. Илия¹⁾ казватъ ослѣпѣлъ. Това нещастие дало му поводъ да помисли и разбере, че рѣшението му и клѣтвата били несправедливи и неугодни Богу, та побързалъ съ молитви и разкаяния да ги отвърне, и така прогледналъ пакъ. И наистина, като завладѣлъ града, уловилъ и погубилъ само 90 души първенци, най-виновнитѣ (не се знае, дали турци или християни, или пъкъ смѣсено). Погубилъ ги прѣд градската стѣна, внѣ отъ Горна-порта, а останалото население пощадилъ. Това било около 1794 година. Отъ тогава вече Охридъ останалъ подъ негово властъ дори до скончанието му.²⁾

Слѣдъ като прѣвзелъ града, Али-паша турилъ за свой подвѣдомственъ управителъ четвъртии отъ петѣтъ брата, Охридски паши и бегове, на име Джелдинъ-бей, за когото по-долу ще се каже повече. Него, за да добие привѣрзаностѣта му, та да си обезпечи властѣта надъ града, привѣрзалъ го съ най-тѣсна родствена връзка — далъ му жена братовата си дъщеря (братъ му билъ Вели-паша), като прѣдварително убилъ мъжа ѝ. Тя, както ще видимъ по-долу.

Нѣколко албански села, дори, намиращи се въ самата Охридска окръжностъ, също се дѣлятъ по всички чѣрти на албанското население. Жителитѣ на ония села, които се намиратъ на сѣверозападъ отъ Охридъ както Велеща, Поуизъ, Гатеша, Делогоши и др. по дрѣвки, по нѣрави, по езикъ, сж чисто и просто гегн; а на югозападнитѣ, както Старово, Пограецъ и др., сж тоски. А на това причина е, че първитѣ сж прѣселенци бѣжанци отъ гегарски мѣста, особито отъ Дебъръ, а вторитѣ сжци отъ тоскарски.

¹⁾ На западното Петринско ребро, което гледа къмъ Охридъ, надъ главното село Велгоци, имало е въ старо врѣме, манастиръ св. пророкъ Илия, отъ който сега е останала само малка една църквица, речъ срината. Тамъ доскоро всѣкомъ годнина на 20. юли кожухарскиятъ и самарджийскиятъ еснафи, които иматъ за патронъ сжци пророкъ, отиваха да празнуватъ и правѣха голѣми веселби. Подолу отъ него на лѣво има другъ манастиръ св. Петка дѣто цѣлиятъ градъ на 26 юли отиваше на пиръ (джумбушъ),

²⁾ Врѣдъ Охридската чаршия има джамия, която попрамена отъ Али-паша, посвѣтена е на негово име. Тя въ християнско врѣме била църква, св. великомаченика Георгия, принадлежаща на месокатранската махала св. Георгия. Турцитѣ и днесъ ипѣкога наричатъ махалата „Едремесъ махале,“ и джаминта „Едремесъ-джамиса,“ но прѣдолѣвна названието: „Али-Паша джамиса.“ Прѣдъ юния 1882. год. изгорѣ както тази махала, така и джаминта заедно съ една частъ отъ чаршията.

играела въ управлението важна и благотворна за християнското население рола.

Споменатитѣ паши и бегове, братя Желядинъ-бегови, били отъ най-свирѣпитѣ тирани за християнството въ Охридъ. Казвали сѣ ни старитѣ, че на тѣхно врѣме единъ новъ зобилникъ дори ако би видѣли на нѣвой дюбянъ оваченъ за продаване и имъ се по-ревнялъ, отнимали го свободно безъ никакъвъ зазоръ, а камо ли друго по-важно нѣщо. Охридъ въ това врѣме прѣдставлялъ опустошено едно мѣстище, населено отъ малочислено бѣдно християнско население освѣнъ турското.

Али-паша, като хитъръ управитель, желяелъ види се да установи въ държавата си мирно живѣние между населението, та се стараелъ да даде на християнитѣ съотвѣтна съ тогавашното врѣме свобода и миръ, дори — както казва Метернахъ въ писмата си — пратилъ нарочитъ човѣкъ при тоя послѣдния, да му иска способно лице, което да му приготви конституция и конституционни закони. По негова заповѣдъ Желядинъ-бегъ изтрѣбилъ всичкитѣ си братя, злоупотрѣбители и сѣмействата имъ, освѣнъ одного, най-голѣмия, който успѣлъ да избѣга въ Дебъръ, дѣто въ това врѣме не достигала види се властта му. Слѣдъ очистианъето на злоупотрѣбителитѣ свои братя, на които изгорилъ и сараитѣ. Желядинъ-бегъ вѣвелъ въ държавицата си мирно и тихо управление. Отъ тога и до тензимата, именно до 1832 год., до когато траяло управлението на поменатия бегъ, християнитѣ въ Охритско се наслаждавали на една относителна и съразмѣрна съ врѣмето свобода и миренъ животъ. Тога животътъ, имотътъ и честта имъ били съвършено обезпечени и вѣнъ отъ всѣкоя опасност. Убийство, кражба или каквото да е насиле въ града или въ селата никакъ не били познати ни чуени, или съвсѣмъ рѣдко случвало се подобно нѣщо,¹⁾ но въ такъвъ случай бивало строго наказвано. Бѣсилката била еднакво наказание, на отъ която и да било вѣра прѣстѣпникъ. Хайти, делибашии, вѣрджалии, яничари и други злоупотрѣбители, които въ тия врѣмена вѣрлуваха и опустошаваха християнското население по цѣлата турска държава, нѣмали достѣпъ въ Желядинъ-беговата държавица; дори когато изъ Цариградъ би дошълъ нѣкой царски пратеникъ, делибашия напр., бостанджибашия или другъ подобенъ, отпращанъ билъ отъ погра-

¹⁾ Разбойницитѣ, които споредъ Кузманъ-Капидановата пѣсень, нахлували въ околността Дебърца и правѣли пакости на раята му, били нарочито изпращани отъ Дебъръ отъ беговитѣ неприятели, за да му отмѣставатъ. Но и нияхъ Кузманъ-Капиданъ изтрѣби и умиротвори кавата.

ничнитѣ стражари назадъ отъ границата; освѣнъ съ особено позволение отъ бега могло нѣкому да се допусне влизанъето вжтрѣ. Едничкото тиранство, отъ което охридскитѣ християни имали да се оплаватъ, било ангарията и гледанъето конаци или слугуванъе на войската или бегова тебабия, която била поселена изъ града въ особени по всѣкоя махала къщи, конаци наричани. Съ една рѣчь християнското население въ охридско прѣдставяло едно множество чифлийски момци въ чифлия на единъ добъръ и справедливъ чифликъ-сейбия, господарь, който желаелъ мирно живѣнъе на слугитѣ си и не позволявалъ никакво злоупотребение.¹⁾ Тога населението, както въ града, така и по околията му, взело да се намножава бързо и търговията да се развива.

Въ замѣна на това покровително тава да кажемъ управление Джеладинъ-беговитѣ подданици плащали му, вмѣсто всѣкакъвъ данѣкъ по единъ день въ годината „кале-меремети“, т. е. всѣкой гражданинъ билъ длъженъ да работи единъ день прѣзъ годината или самъ лично, или чрѣзъ свой замѣстникъ въ поправанъето на градското кале. Освѣнъ това плащали по 100 пари за всѣки възрастенъ мъжки нуфузъ „харачъ“. А нѣкои давали и по 32 пари „спендже“.²⁾

Отъ честитѣ прѣди това врѣме бойове, както се каза и погорѣ, градътъ или по-добрѣ населението му било разрѣдено, та бегътъ за да го попълни, прибралъ въ града бѣжанцитѣ отъ Воскополе и Опарь,³⁾ а повече отъ послѣдния градъ родомъ власи, и

¹⁾ За добрината на бега, разказватъ единъ дори невѣроятенъ епизодъ. Въ единъ отъ голѣмитѣ празници прѣзъ годината, солянитѣ отъ едно село, което било и собственъ чифликъ Джеладинъ-беговъ, като си пийнали и се веселили, почнали сетитѣ въ разговоритѣ си да си разподѣлятъ беговия чифликъ, като си казвали, че еди кои си загони ще взема азъ, еди кои си ти и т. н. т. Въ това врѣме случило се да присѣтствува тамъ единъ отъ беговитѣ тѣлохранители — албанци. Щомъ чулъ, той отърчалъ въ града и обидѣлъ, или по-добрѣ наклеветилъ селянитѣ на бега. Този немедленно повикалъ ги и попиталъ истина ли тѣ разподѣляли чифлика му още прѣзъ живота му? Селянитѣ уплашени, загубили пукулата и нецали како да отговорятъ. Но подиръ минутно мълчанъе, ославяни на правдолюбие то му, свързали се и му отговорили: „истина, бегу; но ако имаме още едно буре вино, щѣме да си разподѣлимъ и саранѣ ти.“ Бегътъ задоволенъ отъ отговора имъ, вмѣсто да ги накаже, както би направилъ всѣки другъ турчинъ, изсѣлъ се и имъ подарилъ едно буре вино.

²⁾ „Спендже“ билъ едваъ данѣкъ, който плащали овия граждани християни, що не сж били първобитни туземни градски жители, а поврѣжени заселенци отъ внаъ отъ селата. Първобитнитѣ Охридчани 12 сѣмейства, или споредъ други, 70 на брой, били свободни отъ тоя данѣкъ. Потомци на тия първобитни охридски жители сѣществуватъ и днесъ, каквито сж напр. фамилиянтѣ: Робевци, Пърличевци, папа Папоца, Гулицовци и други.

³⁾ „Воскополе“ и „Опарь“, както и другъ тога разселенъ градъ „Николица“, били власки градове на юго-западъ отъ Охридското езеро, близо до Корча въ юго-западна Македония или южна Албания, до околнито „Колона“, току речу опустошени отъ тогашнитѣ злоупотребениа и безредници (вижъ в. „Маряца“ 1882 год. брой 353 и др.). Сжщо и албанскитѣ градъ „Бокукъ.“ Бѣжанцитѣ отъ тия градове заселени били не

далъ имъ`отъ притежанията на изтрѣбенитѣ свои брата, отъ чифлицитѣ имъ близо до самия градъ мѣсто даромъ, за да си направятъ къщи, съ условие само да плащатъ годишно по нѣщо като наемъ на мѣстото.

И така на Дзелядинъ-бегово врѣме, сир. въ началото на тоя вѣкъ или най-рано въ края на миналия, се съставила и заселила по-голѣмата частъ отъ двѣтѣ влашки махали въ Охридъ, особито въ долната махала изцѣло, „горно“ и „долно влашки села“ наричани. Долнитѣ махалци и до днесъ още плащатъ по 14¼ гроша годишно за къщитѣ си на споменатитѣ косвени или прѣми потомци, притежатели на мѣстата имъ — на двѣ ханѣми, и по името на първитѣ притежатели нарѣчени сж по турски казанитѣ двѣ махали „Ракитъ-бей махале“ и „Кара бей махале.“ На послѣдно врѣме обаче влашкото население и въ обѣтѣ тия махали се е разрѣдчило до толко, че долната е изпразнена комай отъ власи, а малко по-малко попълнявана съ българи варошани. Власитѣ бѣха повечето зидари та като отиваха по работа въ Румѣния тамо и оставаха; и ето защо махалата се изпразни отъ нихъ. Горната махала още се крепи; но и тя постепенно, макаръ и по-бавно се разрѣдва отъ власи, и се пълни съ българи, приходещи отъ селата; така че не за дълго врѣме ще имаме въ Охридъ влашки наричани махали съ българско население. Власитѣ жители отъ тия махали борили сж се заедно съ българитѣ по църковния въпросъ противъ гръцкото духовенство и до скоро врѣме признаваха българската екзархия и българския митрополитъ, — явление едничко въ македонскитѣ лѣтописи. Обаче отъ нѣколко години насамъ тѣ признаха патриаршията и гръцкиятъ владика. А на това никой другъ не е кривъ, а самъ двешниятъ български владика св. Охридски Григорий! Отъ друга страна, слѣдъ освобождението на България и българското население въ града, особито варошкото не малко се разрѣди и постоянно се разрѣдва, а празнотата се по-пълня отъ албанци християни, които притѣснявани въ родното си мѣсто, Старовско бѣгатъ и се заселяватъ въ Охридъ. Въ панагонъ още, и отъ Дебъръ мухамеданци албанци бегове заселяватъ се сжщо въ Охридъ; слѣдователно, отъ двѣ страни албанското население нараства въ Охридъ, когато българското се намалява; така че може би ще дойде день,

само въ Охридъ, а повече въ Битоля, Магарево, Крушово и други мѣста, свободни до тога отъ влашки элементъ, на които съ владянито и богатството си успѣли да имъ дадатъ влашки изгледъ. Отъ Воскополе сега е останало едно влашко село съ 80 къщи, а Опаръ е вече албанско село. Тамъ има нѣколко села, наричани „Българи“, макаръ жителитѣ имъ и да сж вече поарнаутени.

когато отъ тоя градъ да не остане български изгледъ. Зато албанцитѣ мохамеданци и днесъ дори искатъ го за албански градъ. макаръ до прѣди малко и душа албанска да не е имало въ него.

Джелядинъ-беговото управление не допушало на турцитѣ да тъпчатъ и мжчатъ раята му, християнитѣ; въ войската се употрѣбавали и християни, каквито били напр. Нико топчията и Кузманъ кашиданъ съ своитѣ християнски сеймени (за Кузмана повече вижъ въ пѣсенята № 377 отъ сборника ми.)¹⁾

До когато билъ живъ Али-паша, Джелядинъ-бегъ владѣлъ и управлявалъ Охридъ като неговъ васалъ; ималъ си своя войска, състоеща отъ южни и сѣверни албанци — колунци и дебрани; водилъ войни съ околнитѣ ближни бегове, когато не би щѣли да му се покоряватъ. Единъ пѣтъ той воювалъ въ Старово противъ нѣкой християнинъ възстаникъ, на име Шепърданъ, който въ бойветѣ си употрѣбавалъ топове отъ крушови пньове. Джелядинъ-бегъ билъ съ войската си и въ Гърция заедно съ царската война противъ гръцкитѣ възстаници. Въ салтаната си той не стоялъ по-долу отъ тогашнитѣ везири, а може би въ нѣкой случаи и ги надминавалъ. Ималъ три свои собствени дворца на тритѣ ягли на града: единъ на най-високия върхъ въ ичъ-кале „горни-сарай“ наричанъ, който му служилъ като правителственъ и управителенъ домъ; вториятъ долу надъ надезерския носъ срѣщу храма св. Софийски, „долни-сарай, дѣто живѣлъ фамилиарно; и третиятъ на върха отъ по-низвата източна могила, койго гледалъ надъ чаршията и се наричалъ „нови-сарай“. Въ него живѣла втората му жена или любовница, гъркина отъ Аграфа,²⁾ плѣнена въ гръцкото възстание, която никакъ не била принуждавана да промѣни християнската си вѣра. Тя и до прѣди 2—3 години бѣше жива, *Ташула хъзма* именувана, и си умрѣ християнка, дори много благочестива и набожна.³⁾ Когато излизалъ отъ сарая си, за да отиде нейдѣ, или отъ единя сарай въ другия, Джелядинъ-бегъ билъ съпровожданъ отъ силенъ конвой, състоящъ отъ 100—150 войника дебрани напредъ и толко още други колунци — тоски по себе. Дрѣхи носилъ антерия дълга до подъ колена опасана съ тарабулусъ, и скъпоцѣненъ божухъ, а на главата си чалма бѣла, като сжщъ ефендия.

¹⁾ Потомци Кузманови, внуци и прѣвнуци изобилуватъ и днесъ. Косвени неговни потомци сж и монѣтъ три чада. Слѣдъ неговата смъртъ въ болничавилъка го бѣ наследилъ най-стариятъ му синъ Гьоре-кашиданъ.

²⁾ Аграфа е една околияка или нахия въ Ламийската околия въ Гърция, вѣщо отъ 14 села.

³⁾ Джелядинъ-бегъ ималъ билъ по единъ палатъ и въ Струга и Рѣсенъ, всѣтъ направени съ ангариа и отъ каменята на братовенитѣ си изгорени и срутени сарая.

Слѣдъ паданъето Али-пашово Джелидинъ-бегъ пакъ не изгубилъ държавицата и властѣта си надъ нея. Той прибързалъ да признае царското върховенство и немедленно проводилъ въ Цариградъ нарочитъ свой агентинъ, за да стои тамъ и прѣдъ Високата Порта да надава за Охридъ повече отъ всѣкого друго, който би пожелалъ да му го прѣвземе¹⁾ отъ това Джелидинъ-бегъ нареченъ билъ въ Цариградъ „алтънъ-бей.“ Той така слѣдвалъ да владѣе и управлява Охридъ като царски васалъ до тензимата.

Около 1831—1832 год., когато тогашниятъ садразаминъ Хуршидъ-паша излѣзълъ бѣше по държавата, за да приспособява исканитѣ отъ тензимата реформи, като бѣ пристигналъ въ Битоля, пратилъ Джелидинъ-бегу извѣстие да се приготви: или да даде на царското правителство едно огромно количество пари 100 хил. гроша или да се бие срѣщу царската, редовна вече тога войска. Това, разумѣва се, било едно искушение за охридския князь; Споменатата ханѣма, Джелидинъ-бегова съпруга, хитра и разумна янинка, Алипашова братанка, завчасъ се досѣтила и познала примката, която садразаминатъ чрѣзъ дилемата си готвилъ Джелидинъ-бегу, та посвѣтвала мжжаси да приготви пари и безпрѣкословно да даде исканото количество, понеже знаела, че той не билъ въ състояние да противустои на царската войска само съ своитѣ башибозуци — арнаути.²⁾ Но хазнатарътъ му Чолакъ-Люманъ-ага съвѣтвалъ го противното. Той го убѣждавалъ, че щели да могатъ да противустоятъ съ войската си и да се противятъ на садразаминина. Бегътъ, инакъ уменъ, тога склонилъ на мнѣнието на първия си чиновникъ, та категорически отказалъ да даде на садразаминина исканото количество; но скоро осѣтилъ погрѣшката си, за поправката на която било вече късно. Взелъ прочее да търси срѣдство за собственото си поне избавянье. Откакъ нощемъ прѣдварително изпратилъ въ Шкодра всичко, що ималъ поскъпоцѣнно, заедно съ харема си, една нощъ той офейкалъ, като на мѣстото си оставилъ хазнатара Чолакъ Люманъ-ага съ войската. А не се минали много дни, ето че и той послѣдни герой не виденъ бистъ отъ града. Въ Шкодра се намѣрили съ бега и отъ тамъ заедно избѣгали въ Египетъ.

Тамо Джелидинъ-бегъ ималъ врѣме да поразмисли повече и по-зрѣло за гибелната си погрѣшка и да узнае тежината на па-

¹⁾ Известно е, че въ тия врѣмена управителитѣ не се назначаваха отъ правителството, както сега, а всѣкой купуваше отъ правителството правото за управление съ падаване, и това купено право за управление наричало се „Мансанъ“.

²⁾ Същето го съвѣтвалъ и владиката Каливикъ.

губнитѣ и слѣдствия; но поправката и като не била вече възможна, възможно му било да отмъсти на глупавия си съвѣтникъ, който я причинилъ. Единъ день той пратилъ хазнатара си по море съ нѣкои моряци, ужъ съ нѣкаква поръчка. Моряцитѣ по уговоръ съ бега удавили хазнатара срѣдъ море. Не слѣдъ дълго врѣме и бегътъ отъ ядъ и скърбъ умрѣлъ въ Египетъ; но и до живота си той всѣкога жалилъ за отечеството си, отъ което билъ отчужденъ еднѣжъ за винаги и съ сълзи на очи се окайвалъ.

Джелядинъ-бегъ не е оставилъ никакъвъ потомецъ, нито другъ нѣкой отъ братята му, освѣнъ единъ, Шерифъ-бегъ, синъ на побѣгналия въ Дебъръ братъ. Шерифъ-бегъ посетилъ, като управлява доста врѣме и на нѣколко пѣти въ Охридъ, като Муселиминъ зависящъ отъ централната власть, умрѣ въ сѣщия градъ, отровенъ¹⁾ отъ Охридскитѣ турци първенци поради строгостта си, безъ да остави мъжко чедо, а само една щерка, омѣжена за Битолински Халилъ-паша. Така сѣщо и отъ другитѣ му стриковци бѣха останали само по нѣкое женско чедо, та днесъ речи тая фамилия съвсѣмъ вече е изчезнала.

Най близкитѣ и интимни съвѣтници Джелядинъ-бегови въ управата му били:

а) съпругата му, внука отъ брата на Али-паша;²⁾

б) грѣцкиятъ мѣстни владика Калиникъ; и

в) единъ изкусенъ и ученъ докторъ, родомъ грѣкъ, на име Пердикари.

Слѣдъ избѣгването Джелядинъ-бегово отъ Охридъ, като пристигналъ съ войската си садразаминѣтъ, влѣзълъ въ града безъ ни най малко отъ никого съпротивление; а като постоялъ въ него 40 дни само, върналъ се назадъ въ Битоля, като оставилъ за управителъ одного отъ пашитѣ, които го съпровождали. Отъ тога и до нѣкое врѣме въ Охридъ управлявали паши, както днешнитѣ му-

¹⁾ Спорѣдъ по сетиъ добити отъ К. Робевъ свѣдѣния, Шарифъ-бегъ умрѣлъ отъ апоплексия, а не както изобщо въ града ни се вѣрваше отъ отрова,

²⁾ Тая мъдра и добра негова съпруга всѣкога е била благотворна посредница между мъжа си и християнското население и великодушна покровителка на това по слѣдното. Колчимъ християнитѣ имали да се оплачатъ противу нѣкое злоупотреѣбание сторено тѣмъ отъ страна на нѣкой турчинъ, тѣ се отнасяли съ молба до нея, писана на грѣцки езикъ, който она, като янинка, знаела. А въ рѣдѣтъ нѣкой случай, че бегътъ не рачилъ да я послуша, или просто би повлиялъ настроеніе да отбие нейното искане, тя го заплашвала съ връщане при стрика си Али-паша, отъ когото Джелядинъ-бегъ, като неговъ васалъ, се боелъ, (Вижъ и сборника ми, пѣс. 377). Тя всѣкога била защитница и усърдна покровителка на онеправдаванитѣ, християни подданици. Ето защо половината честь и признателностъ за доброто управление на Джелядинъ-бегъ пада се по право на съпругата му.

тесарифи или попрѣжнитѣ валии; послѣ се замѣстили съ така наричанитѣ муселими, които имали въ своята територия подъ свое вѣдомство седемъ албански кадилѣка или каази; инакъ казано Охридъ съ тия каази съставлялъ единъ санджакъ или днешенъ мутесарифлѣкъ. А отъ въвежданъето на каймакамлѣцитѣ или отъ новото на вляети раздѣление на държавата и до днесъ Охридъ съ окръжието си съставя единъ каймакамлѣкъ, състоящъ само отъ града и каазата му, раздѣлена на три нахии или околийки, като часть отъ Битолския вилаетъ и санджакъ.

VIII.

Църковно и учебно състояние на Охридъ.

Църковното състояние на Охридъ до паданъето на независимата му архиепископия, прѣзъ 1761--1762 г. или споредъ други, до 1767 г., извѣстно е до нѣйде всѣкому, който е прочиталъ историята на това скръбно събитие, съ исключение само на едно криворазбрано и криво казано отъ историчитѣ обстоятелство, което надѣя се да се поправи тукъ.

Историчитѣ или нѣкои поне отъ нихъ казватъ, че Султанъ Мухамедъ завоевателятъ, като миналъ еднажъ прѣзъ Охридъ и видѣлъ нѣкои разпри между гражданитѣ и патриарха, вдигналъ того послѣднаго и го пратилъ въ Цариградъ, „отъ дѣто той, както и неговитѣ прѣемници, Охридски Патриарси за винаги вече управлявали паството си чрѣзъ свои намѣстници.“ Че тогавашниятъ Патриархъ билъ вдигнатъ отъ Охридъ и прѣмѣстенъ въ Цариградъ, може да е истина; но не е никакъ вѣрно, че и неговитѣ прѣемници прѣбивали за винаги тамъ и отъ тамъ управлявали чрѣзъ намѣстници. Това се доказва съ много фактове, отъ които азъ нѣколко само ще спомена тукъ.

1) Самитѣ патриаршески въ Охридъ кодексъ, два отъ които доскоро съществуваша¹⁾. Ако наистина Охридскитѣ патриарси подиръ поменатото обстоятелство прѣбивали завинаги въ Цариградъ и отъ тамъ чрѣзъ свои намѣстници управлявали паството си, чрѣзъ кого и какъ изпращали зеленитѣ си подписи, които на всѣкоя страница

¹⁾ Единъ кодексъ съмъ виждалъ много пѣти. Той е по-новъ отъ 1677. год. и се казва, че е църковенъ. Откъследи отъ протоколи или пракиси въ него се обнародваша напоследно отъ Г. Стрѣзовъ и А. Шоповъ въ Министерския Сборникъ кп. VI. и X. Освѣтъ него имало е и другъ по-старъ, собствено патриаршески; но той чини ми се изгорѣ прѣзъ 1861. год. януария заедно съ Робевската къща, дѣто се назише. Него грѣбова да е виждалъ руския ученъ патувачъ Викторъ Григоровичъ, който дойде въ Охридъ на 1845. год. и когото лично видѣхъ.

на тия кодекси блъщятъ прѣвъ тристагодишно врѣме, т. е. отъ Мухамеда завоевателя до самото паданье на архиепископията? Кодексътъ ли билъ изпращанъ въ Цариградъ за потвърждение на всѣвой актъ и пакъ връщанъ въ Охридъ, или подписътъ патриаршески, въ кръпче вързанъ, се прашалъ отъ Цариградъ въ Охридъ? А пъкъ, ако и противъ здравия разумъ би се допуснало подобно прѣдположение, тога патриаршескитѣ подписи не ли по необходимостъ трѣбва да бждатъ съпровождани съ опрѣдлението мѣстожителството на подписавшитѣ? А въ Цариградъ има ли нѣкое мѣсто съ название, подобно на онова, което фигурира въ кодекситѣ при самитѣ патриаршески подписи? Ето какъ сж изложени датитѣ патриаршескитѣ и ония на синодалнитѣ владици подписи — въ реченитѣ кодекси:

„ индиктионъ ἐν Ἀχρίδι.“ слѣдватъ послѣ подписитѣ първо на патриарха съ зелено мастило: „Πρώτης Ἰουλιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας“ и пр. и подиръ него на синодалнитѣ, между които най-първо мѣсто държи костурский, като първопрѣстоленъ (πρωτόθρονος), който се титулира: „Καστοριάς καὶ πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας.“

2) Мнозина отъ патриарситѣ Охридски слѣдъ датата, за която е думата, а особено патриархъ Ноасафъ, който светителствувалъ отъ 1719. до 1745. год., умрѣли сж въ Охридъ. Пита се сега, какъ сж умрѣли тѣ въ Охридъ, ако прѣбивали въ Цариградъ и отъ тамъ чрѣвъ намѣстници управлявали паството си?

Тувъ прилагамъ и една нова пѣсенъ за паданьето на прѣдмѣтната архиепископия, съчинена прѣди 30 години отъ покойния Гр. Пърличевъ, която не противоречи на изложенитѣ ни доказателства, и повече ги усилва.¹⁾

Паданьето на Охридската Патриархия.

„Хиляда и седемъ стотинъ шестедесетъ и второ¹⁾ лѣто
Въ Охрида отъ Цариградъ дошолъ салоорпъ,²⁾
дошолъ салорпъ³⁾

¹⁾ Като излагамъ една истина, азъ не искамъ да кажа съ това, че добро е станало, дѣто Охридскитѣ патриарси прѣбивали въ столицата си; наопаки, азъ мисля, че много по-добрѣ и по-полезно щѣло да бжде за самата независима църква и за нашия народъ, ако тѣ бѣха живѣли въ Цариградъ, дѣто сж се плели кознитѣ и интригитѣ противъ нихъ. Въ такъвъ случай гръцкитѣ кознодѣйства не биха могли да успѣятъ до тамъ или и никакъ, както имаме данни да вѣрваме отъ подобни по-нови случаи.

²⁾ Споредъ други, „шестдесетъ и първо“ или шестдесетъ и седмо.“

³⁾ Салооръ царски нароченъ пратеникъ.

⁴⁾ Послѣднитѣ двѣ рѣчи на всѣкой втори стихъ въ пѣсенята се повтарятъ като напѣвъ.

Се представилъ предъ Арсеня, наша Патрика честнаго
И му реколъ слово горко, слово жалостно:

„Царска воля е да тръгнешъ денеска въ Цариграда,
На тебе отъ върли гърци големъ повикъ е!“
Собралъ Патрикъ свое стадо в'църква Свети-Климендова,
Благословъ му далъ послѣденъ, рѣцѣ заплетилъ!

Дълго врѣме хлипалъ старецъ въ мълчене всенародно
И по бѣла брада ронилъ съдзи горѣщи:

„Слушайте ме, мили чада, азъ ке тръгна' в'Цариграда,
На мене отъ върли гърци големъ повикъ е.

Гърци Патрикъ ке ни строятъ славна Охридска столица
И мене до смъртъ ке държатъ в'заточенне!

Ке пратитъ владици гърци, лицемъ светци, сърдцемъ вълци;
Ке ви даватъ, ке ви стрижатъ, ке мълзатъ до кръвъ!

„Мегу народъ ке посѣватъ несъгласие и раздори,
Да се мразитъ синъ со татка и со брата братъ!

Ви' ке викните до Бога, и крило не ке наидите,
Смирени ке наведете глава до земя!

Ке ми бждете сираци; така било написано!

Елате ми, да ви гушна' за послѣденъ пѣтъ!“

Църна тъга поразила старо, младо, мъжи, жени;

Вси со рѣцѣ заплетени съдзи ронехъ!

Той ги гушна, тие тѣжно му целиватъ десна рѣка,

А отъ рѣка, како изворъ съдзи се лелят!

Вяхналъ Патрикъ бърза коня и неволно упхтилъ се;

Тога шуменъ плачъ народенъ небо процепилъ!

Умилилъ се честний Патрикъ, хвърлилъ шапка навезана,

Погледналъ на сине небе, люто прокънналъ:

„Охъ! послушай милий Боже: хаиръ никой пѣтъ да нѣматъ
Стамче-бей и Буяръ Лигдо, Нейко-челеби!“¹⁾

„Милостивий Богъ послушалъ патричка горѣща клѣтва;

Слава нихна, сѣме нихно погубилъ со шумъ!

И денеска в'кукьи нихни тважтъ паячина паяци

И на пусти стрѣхи нихни хутятъ хутове!“

Слѣдъ паданьето и изгонване отъ Охридъ на послѣдния
Охридски Патриархъ Арсеня,¹⁾ гръцката Патриархия пращала

¹⁾ Забѣлжително е, че въ тия безредни врѣмена въ Охридъ имало е голѣми и влиятелни личности, каквито сѣ били споменуванитъ въ прѣсента *Стамче-бей*, *Буяр-Лигдо*, *Нейко челеби* и другъ единъ, *Малечко-бей*. Тия голѣмци, споредъ казваньето на стари имала таково влияние и сила прѣдъ турцитѣ, че когато отивали въ управителния домъ и по турскитѣ конаци, отивали ахаци на хатове и съпроводжани отъ свои сензи. Положенieto на нихнитѣ клѣци, вече срутени, показва се и до днесъ. Мажко потомство ни отъ единъ отъ тѣхъ не съществува, а отъ Стамче-бей никакво. Приказваха ни стари, че първатѣ трима били прѣдателитѣ на Охридската независима архиепископия, чрѣвъ които гръцката патриархия сплела интригитѣ и най-послѣ сполучила да постигне цѣльта си.

²⁾ Прѣдпослѣденъ Охр. патриархъ билъ Кирилъ, а прѣдъ него, Диониси родомъ отъ Охридъ, отъ Гулицовския родъ. И двамата патриархували по една двѣ години, та дошълъ послѣдний Арсеня. Такви скорошни промѣнення на послѣдно врѣме били като

гръцки митрополити съ титла „Прѣспански,“ а не „Охридски,“ които обаче не могли да се задържатъ въ епархията освѣнъ по нѣкоя и друга година; защото или сами избѣгвали, възнегодувани отъ не добрия приемъ, съ който били посрѣщани отъ народа, или и силомъ били изгонвани отъ того послѣднаго,¹⁾ който билъ се сѣтилъ за измамата си и позналъ ямата, въ която билъ фърменъ чрѣзъ интригите ва прѣдателитѣ първенци. За трима отъ тѣзи владци, които владикували редомъ въ 30 години, до 1800 год., именно Григорин, Исаия и Киприянъ дѣдовцитѣ ни казваха.

На 1801—1802 год. дошълъ Калиникъ, който видѣхме въ прѣжната глава, като съвѣтникъ на Желядинъ-бега, родомъ отъ Галиполъ, младъ и хитъръ гркъ, който управлявалъ Охридската епархия цѣли 40 год. Причината на толко дълго негово владикуване, прѣко попрѣжния обичай, на прѣдшественицитѣ му, билъ е извѣстниятъ ни вече Охридски управител, Желядинъ-бегъ, при живота на когото никой не се рѣшавалъ и не смѣлъ да изусти нѣщо противъ владиката, а камо ли да го гони. Бѣсилката за подобенъ прѣстѣжникъ била повече отъ готова. Инакъ владиката не гонилъ никого; лишенъ билъ и отъ гърбовладикитѣ лакомии за грабежъ; не билъ много ученъ, но крайно ученолюбивъ, а още и славолубивъ; той много обичалъ училищата, които на нѣгово врѣме цвѣтели: обичалъ и ученитѣ людье и имъ отдавалъ почести и уважения; обичалъ още и салтаната. А като младъ и разглезенъ грѣкъ, той билъ надаренъ и съ младежки природни наклонности.

Потемъ паданьето на Желядинъ-бега, Калиникъ на три пѣти едно по друго билъ изгонванъ отъ епархията и съ безчестие и позоръ, каченъ на голъ конь, заточванъ поради турска умраза противъ него, въ която не останали безучастници и нѣкои отъ християнитѣ граждани; но и на тритѣ пѣти сполучвалъ да се върне додѣто най-послѣ умрѣ въ Янковецъ, село близу до г. Ресенъ, дѣто биде и погребенъ; отъ гроба му обаче днесъ нѣма нито знакъ.

прѣдвѣстници на свършено наданье. Същата фамилиарна къща на патриарха Двоисия днесъ е притежание на потомцитѣ му, наследници на покойния попъ Василия Касаповъ, бивши прѣдсѣдатель на Охридската църковна община, човѣкъ уменъ, хитъръ и оиятевъ въ управлението на църковнитѣ работи.

¹⁾ Казваха ни стари че единъ пѣтъ, когато единъ отъ тия владци, а чини на се Исаия, влѣзълъ въ митрополитската църква да служи, прѣдставили му се 2—3-ма граждани, въоржени отъ глава до пети и съ голи ножове застанали прѣдъ самия архiereйски столъ, дѣто стоилъ владиката, и му казали: „владико! Или немедлево вѣнъ отъ църквата и отъ града ни, или сега ще бѣдешъ съсеченъ на кжсове!“ Владиката, улашенъ, оставилъ и служба и църква, и прибрзалъ да се избави съ бѣтъ скрилъ се въ митрополията. Скоро той оставилъ и епархията. Същиятъ начинъ за изгонване на насилственно дохождаитѣ грѣцки владци може би да е билъ практикуванъ и противъ другитѣ владци отъ той родъ, но ние само за одного знаемъ.

Подиръ смъртта Килиникова за Охридски митрополитъ дойде 5 гръцки владика Иосифъ, родомъ Карамандия, човѣкъ неученъ, старецъ, а никакъ не злобивъ. Въ негово врѣме митрополията вонѣше отъ развратъ. Слѣдъ четиригодишно блудно живуване въ Охридъ, отъ дѣто съ упорити оплаквания, които достигнаха и до В. Порта, биде изгоненъ; наслѣди го 6 гръцки митрополитъ Диониси, бившъ Кьостендилски, Каировъ ученикъ и върлъ привърженикъ и поклонникъ Бахусовъ. Въ врѣме на неговото гонене изъ епархията четворица епархиоти прѣдставители, двоица Охридяни, покойнитѣ Сотиръ Кецваръ и Димитъръ К. Паунчевъ и двоица Ресенци, (не помня имената имъ), бидоха пратени на заточение въ Св. Гора, дѣто доста врѣме киснаха (1854.). Въмѣсто прѣмѣстения Дионисия около края на 1857 год. за охридски митрополитъ биде назначенъ Иоаники, бивши Дирахийски, родомъ Арнаутинъ отъ Елбасанъ, човѣкъ кроткъ и свободенъ отъ всичкитѣ гървовладийски поразии. На негово врѣме, прѣзъ 1859 год. се породи въ Охридъ първата искрица на народно самосъзнание, отъ която посетнѣ пламна силно желание за български владика и избухна въпросътъ за обновението на Охридската независима Архиепископия.

На 25 декемврий 1859 год. споменатиятъ Иоаники умрѣ въ Охридъ отъ сърдешница. Още на живота му другъ гъркъ, Мелети, бивши протосингелъ и епископъ на Иоаникиевия прѣдшественикъ Дионисия, отдалеченъ отъ нашата епархия поради интригитѣ му противъ стареца си и други злоупотрѣбления и пратенъ въ Зворникъ (Босна) като изпълняващъ митрополитски длъжности, дебиѣлъ билъ да наслѣди Иоаникия въ Охридската епархия, та чрѣзъ приятелитѣ си въ Цариградъ и въ самата епархия работѣлъ за постиганье цѣльта си. Отъ друга страна епархиотитѣ още на самия смъртни владиковъ часъ писаха на патриархията, че понеже митрополитътъ имъ се помина, молятъ Негово Всесвѣтѣйшество и св. Синодъ да имъ прати другъ и то българинъ родомъ, именно единъ отъ слѣднитѣ посочени кандидади: Илариона Макариуполски, Авскиния Велешки или Архимандрита Антима, тога учителъ въ Халки, а по сетнѣ Прѣславски митрополитъ и най-напоконъ пръвъ български екзархъ.¹⁾ Патриаршията не услыша многократнитѣ и много пжти повтаряни жарки молби и желаня на цѣлокупната епархия, прѣдставяни чрѣзъ нарочито проводени прѣдставители, и дългитѣ съ 12 хиляди подписи и 500 печата прошения раздра, а въпрѣки общитѣ желаня

¹⁾ Променията. пращани до патриархията отъ страна на Охридскитѣ епархисти, вижъ въ МС. кн. X и XVI — XVII.

наложи имъ за митрополитъ умразния за гнѣсотитѣ му прѣжни протосингелъ и епископъ. Мелетия.¹⁾ Отъ тога разпята се започна пбсериозно и трая доклѣ найпослѣ се увѣнча съ тържество за епархиотитѣ, които на 1874 год. се удостоиха съ български екзархийски митрополитъ, Натанаилъ, съ когото обаче не бидоха и тъй блаженни да се радватъ повече отъ двѣ години, поради възстанията въ Тракия прѣвъ 1876 год. и послѣдуващата ги руско-турска война, слѣдъ която подиръ много години епархията се удостои съ втори български митрополитъ Синесия, сега скопски; а подиръ оставката му съ трети, сегашниятъ Григорий.

Отъ прѣдсѣдателитѣ, управляващи общинитѣ, особито въ врѣме на разпята, които сж се отличили като позаблѣжителни, съ слѣднитѣ двама: покойниятъ попъ Василь Касаповъ; и попъ Ава-стасъ духовникътъ.

Главнитѣ дѣйци по заражданъето и воденъето разпята съ феверь дори до 1861. год., бидоха — първо приснопаметниятъ Д. Миладиновъ и съмишленицитѣ му, тогашни Охридски учители; и второ нѣкои отъ градскитѣ първенци, имсено фамилията Манчевци. Тая разпря слѣдъ улавянъето на Д. Миладиновъ утихна за малко и се поутай; но послѣ пакъ избухна подъ други водители и трая до край, додѣто сир. въпросътъ се рѣши въ полза на епархията.

Тукъ считамъ за неизлишно да прѣдамъ едно стихотворение, съчинено отъ покойния Р. Жиязифова, а напечатано въ „Читалище“, год. I.

Охридъ.

„И въ полнощъ мрачнѣ, безвъздижъ,
 Боже, на високо мѣсто,
 Съ сълзи въ очи, съ душѣ жеднѣ,
 За Охридъ, я мислѣхъ често.
 За Охридъ, столицѣ духовнѣ,
 За теплѣ вѣрѣ тогашнѣ;
 Какъ съ народнѣ душѣ свободнѣ
 И съ душѣ чистѣ безгрѣшнѣ;
 Климентъ славянскѣ молитѣ,
 Боже предаваше слово.

¹⁾ Поведението мелетиево е неописуемо. Той освѣн блудството си между Ръсенското население, дѣто единого нарочито бѣше опонилъ заради такива сѣтки, ами бѣше инакъ и немилостивъ, грабителъ и бездушень. За една вѣнчалка въ село Мишленово (Стружко) взелъ е 4000 гр., а за друга 8000 гр.; а като нѣмалъ що да вземе отъ задълженитѣ сиромаси вѣнчани селяни, продалъ имъ покѣшнинната. За доказателство на бездушнето му стига примѣрътъ съ Д. Миладиновото прѣдаване и погубаване, както и за удушаванъето на Дебърския игуменъ Иларiona за който поподробно е казано въ жизнеописанието на пок. Брата Миладинови.

Въ Охридъ, въ старѣтъ църквѣ, —
 То бѣше кротко и ново.
 Какъ на свой языкъ народенъ
 Проповѣдвалъ кротко, мило,
 Духъ на любовь, духъ свободенъ,
 Онъ кадейки сосъ кадило.
 Тамъ въ църквѣ съ любовь, съ смиреніе
 Онъ свое словесно стадо,
 Сосъ Кирилово учение
 Напоявалъ старо, младо.
 И какъ народъ грѣмогласно
 Въ старѣ ми църквѣ Охридскѣ
 Произносеше съгласно
 Онъ молитвѣ си славянскѣ,
 А сега, о Боже, често,
 Сосъ очи влажны, съзлививы,
 Отъ това високо мѣсто,
 Пращамъ Ти теплы молитвы. —
 Пастырь прати имъ духовенъ
 Да пасить славѣнско стадо,
 Съ духъ народенъ, духъ свободенъ,
 Да утѣшитъ старо, младо.

Учебното състояние на града не ще описвамъ тукъ, понеже описанието му отъ незапамятно врѣме до днесъ съставя особенъ мой трудъ, отъ части обнародванъ въ „Бълг. Прѣгледъ“ год. II; ще се огранича само да кажа пѣтемъ, за числото на днешнитѣ му училища. Не би било обаче излишно, ако бихъ, бѣжичкомъ поне споменалъ, че и въ това отношение Охридъ всѣкога е надминувалъ своитѣ събрата, околнитѣ и ближни, а речи и всички други градове въ цѣла Македония. Изъ неговитѣ училища, макаръ и на чуждъ, грѣцки, езикъ, излизали учители и доктори. Вситѣ речи днешни по-стари учители на български езикъ, родомъ отъ Охридъ и околността му сж прѣми или косвени плодове на охридскитѣ елински училища. Въ наше врѣме въ града имаше довольно старци учени, каквито тогава въ нивое мѣсто изъ областъта не се намираха. Само напоследно врѣме Охридъ въ това отношение е останалъ по-назадъ по други причини; има обаче надежди за бждеще да се погълнятъ училищнитѣ недостатѣци. Най-слаби охридскитѣ училища сж били прѣзъ годинитѣ 1850—1854.

Прѣзъ 1859. год. за пръвъ пѣтъ се въведе отъ части въ училищата и църквитѣ му български езикъ; а сега нѣма вече въ него ни църква, ни училище, въ които да се служи на грѣцки, освѣнъ гъркоманскитѣ църква и училищата. Начинътъ, по който се замѣсти

гръцкиятъ езикъ съ български, описанъ е подробно въ вѣстниците на тогашнитѣ години (вж. в. „Свѣтъникъ“ год. 1862. мартъ и други).

Днесъ въ Охридъ сществуваатъ шесть български училища: едно главно съ 2—3 класа въ двора на св. Климентовата митрополитска църква заедно съ едно първоначално, и три други първоначални въ махалитѣ Болница, Месокастро и Кошица — всички за момчета, а едно само дѣвическо за цѣлия градъ. При тѣхъ има още и 1—2 бавачници. Въ влашвитѣ махали има по едно ромънско мъжко училище и едно дѣвическо въ горната махала, поддържани отъ Ромъния.

При тѣхъ атинскитѣ силогоси за нѣколцина гъркомани българи и за колкото още би могли да привлечатъ, поддържатъ въ Вароша съ огромни количества три гръцки училища: едно главно; едно първоначално и едно дѣвическо, които вижда се да успѣватъ по причина че българскитѣ слабо се крѣпятъ безъ външна подпорка. Отъ нѣколко години насамъ вече и тия послѣднитѣ се подпомагатъ отъ българската Екзархия.

Б. Струга.

I.

Положение и климатъ.

За градеца Струга понеже въ описанието на Охридъ нѣколко пжти се спомена изишно би било да се повтара туъ сщщото; стига само да притуримъ недоизказаното.

Този градецъ като се намира на сѣверния брѣгъ на Охридското езеро, на обата брѣга на р. Дримъ, прѣсича се отъ течението на послѣдния отъ югъ къмъ сѣверъ на двѣ половини. источна и западна; а отъ Охридския за Елбасанъ (Албания) пътъ отъ истокъ къмъ западъ на други двѣ половини, южна и сѣверна: т. е. отъ тия двѣ линии, които образуватъ кръстъ, раздѣля се на четири части. Срѣдоточието на кръста съвпада на върхъ самия рѣчни дървенъ мостъ, дѣто до прѣди 40—50 години имаше врата. затваряна вечеръ и стража.

Отъ четиритѣ части на градеца, на които е той раздѣленъ чрѣзъ рѣката и чрѣзъ пжтя за Албания двѣтѣ, источнитѣ, сж населени отъ турци, освѣтъ една-двѣ махали български. Другитѣ двѣ части, западнитѣ, наричани „Варошъ“, сж населени исклучително

отъ българи християни. На най-западния край, речи вѣнъ отъ градеца, намира се църквата св. великомученика Георгия, и двѣтѣ до нея училища, главно и първоначално, великолѣпно здание, въ което 3—4 години, отъ 1856 до края на 1859 год. учителствувалъ съмъ и азъ, съградено прѣзъ 1855—1856 год.; въ тѣзи училища още прѣзъ настѣпилата 1857 год. азъ съмъ въвелъ български езикъ.

Струга не се намира непосредствено до самия езерски брѣгъ, както що е Охридъ, а малко по на сѣверъ. Между градеца и езерото има доста разстояние, около единъ километъръ, покрито съ блатища, образувани отъ наводнението на езерото. Тамъ, при баритѣ има едно мѣсто „Климентцил“, за което приказватъ била нѣкога църква св. Климента. Отъ нея се подразумѣва, че въ по-старо врѣме Струга е билъ по-близу до езерото, а че послѣ, наводняванъ, принуденъ билъ да се прѣмѣсти или постепенно да се прѣмѣсти по на сѣверъ, та е стигналъ дѣто се намира днесъ. И наистина наводненията езерски и въ днешно врѣме заплашватъ градеца, а особито турскитѣ му махали, съ свършено потопяване. Нееднжъ пътятъ отъ Охридъ за Струга бивалъ е прѣсекванъ отъ подобни наводнения, и то прѣдъ самия входъ въ градеца. Това става обикновено въ зимно и бурно — южно врѣме и поради насипване рѣката Дримъ съ езерски пѣськъ. Въ Желюдинъ-бегво врѣме подобно насипване ставало по-рѣдко или и никакъ не ставало, понеже тога били взети противъ него нужнитѣ мѣрки: много пѣти прѣзъ годinata насипваниятъ пѣськъ билъ ровенъ и ринатъ по течението на рѣката чрѣзъ много и нарочито за тая цѣль хранени биволи. Мѣстото на тѣзи послѣднитѣ и сега се нарича село. „Биволарница“ намираще се подъ самия градецъ, на $\frac{1}{2}$ ч. разстояние отъ него. Тия мѣрки днесъ като сж прѣнебрегнати, мѣстото страда отъ чести наводнения, особито зимно врѣме.

Климатътъ въ Струга е здравъ; но по причина че е изложенъ на сѣвернитѣ вѣтrote прѣзъ планинскитѣ долини и по течението на рѣката, той е доста студенъ; а поради окружаващитѣ го отъ всѣждѣ речи води, езерскитѣ, рѣчнитѣ и блатскитѣ, и поради низостта на мѣстото, е и много влаженъ. Населението пие вода изключително отъ рѣчноезерската, която е бистра като кристалъ, освѣнъ въ много бурни врѣмена.

II.

Население и поминъкъ.

Населението въ Струга надминува 700—800 сѣмейства, отъ които по-вечето отъ половината сѣ християни българи, а останитѣ арнауто-мохамеданци.

Християнитѣ си поминуватъ;

а) Съ малка чаршпийска търговийка. Пазарътъ тамъ, по причина на ближнитѣ голѣми села, е многолюденъ, и търговията, макаръ и дребна, доста живостна. Продавачи дохождатъ и отъ Охридъ, но много страдатъ пжтемъ отъ злодѣйци, както и въ самата чаршпа въ града не липсватъ подобенъ видъ злоупотребления. Въ постаро врѣме ставалъ прѣзъ септември и панаиръ, но сега вече не. При това, като градецътъ е на друма за Албания и обратно за Македония, отъ който пжтнику не е възможно да се отклони ни най-малко, Струга ще неще, ще му послужи за пощувка та отъ това тамъ има и ханове доста, които и добръ работятъ.

б) Риболовството, особито въ рѣката, въ която въ силни южни вѣтрове и въ тъмни и бурни зимни ноци ловатъ се изобилно жгули посредствомъ даянитѣ. Отъ единия брѣгъ до срѣщния рѣката е прѣградена съ градежъ на чупена линия отъ изправени и доближени една до друга прѣтни леси, така че водата изтича си на долу, а риба не би могла да се провере и прѣмине. По-край цѣлия плетъ, отъ едина край до другия има тѣсно мостче, което служи на работницитѣ да вървѣтъ по него въ врѣме на ловенъето. На нѣколко мѣста по градежа има нарочито оставени дупки, които да се отварятъ и затварятъ, споредъ потребата. Такива градежи по течението на Дримъ има 7—8 по на едно опрѣдѣлено разстояние единъ отъ другъ, за да би ако изъ единия успѣе нѣкакъ рибата да се измѣне. да бже посрѣщната и прѣпрѣченъ пжтътъ ѣ по надолу отъ другъ. Тия градежи се наричатъ „даяни“. Зимно врѣме, когато повѣятъ силни южни вѣтрове прѣзъ облачни и тъмни ноци, жгулитѣ поради силнитѣ бури, които развълнуватъ езерото отъ самото му дѣно. биватъ надигнати отъ жилищата си тласкани на огромно количество, така че тия като пияни носятъ се и вървѣтъ по посока на вѣтъра, додѣ достигнатъ до устието на рѣката. Щомъ влѣзатъ въ нея, слѣдватъ да вървятъ по течението и и стигатъ до даянитѣ. Въ подобно врѣме наемачитѣ на рѣчното риболовство свикватъ за ловенъе всички ония отъ гражданитѣ, които умѣятъ и се занимаватъ съ тоя видъ занятиѣ, та множество отъ нихъ охотно се при-

търчатъ, а заедно съ нихъ и мнозина прости зрители. Ловцитѣ на всѣкоя отъ споменатитѣ дупки на далянитѣ намѣстятъ по една върша, изилетена отъ прѣте, като захлупена отъ долу фуния или като кошъ, и чакатъ. А ъгулитѣ гонени отъ вѣтѣра и вълнитѣ, и влѣзли еднѣжъ въ рѣката, като дойдатъ до градежа и търсятъ изходъ, най-послѣ ще намѣрятъ дупкитѣ на даляна и прѣзъ тѣхъ ще се вѣвръжтъ, та ще се намѣрятъ въ капана — въ вършата. Като се напълни една таква върша съ ъгули, дигатъ я, за да я изпразнятъ въ нарочито отъ дѣски направени дълбоки хамбари на брѣга. Подобни върши съ по 3—4-ма ловци на всѣкоя дупка има по всичкитѣ даляни. Ако бурното врѣме се продължи прѣзъ цѣла нощъ или и прѣзъ кѣволево нощи непрѣкъснато, ловитбата става твърдѣ обилна: излавятъ се съ хилядници ъгули и волео по-силни биватъ буритѣ, по-прѣмъ югѣтъ и по-гѣста нощната темнина, толко по обилна бива и ловитбата. Наопаки, щомъ или вѣтѣрътъ прѣстане или повѣе другъ вѣтѣръ, се завори или малко мѣсечинка поне сѣдне, ловитбата прѣсича се като съ ножъ; ъгулитѣ, макаръ и влѣзли въ рѣката, като имъ се малко провиди, избѣгватъ като мълния назадъ, нагорѣ възъ рѣката и влизатъ въ езерото.

Възнагражденито на риболовцитѣ тога състои въ една или двѣ ъгули на всѣкиго.

Ловенѣто ъгули въ Струга е едно тържество, както и ловенѣто краповетѣ на „залекъ“ описано въ прибавения къмъ сборника ми рѣчникъ. По причина че става денемъ и лѣтно врѣме, то бива многолюдно и зрители повече го посѣщаватъ, когато при ловенѣто ъгулитѣ прѣчи лошото и тъмно врѣме на посѣтители да се наслаждаватъ на весело зрѣлище.

Освѣнъ ъгулитѣ въ сѣщата рѣка ловятъ се прѣзъ тихо и особито лѣтно врѣме и отъ другитѣ езерски риби, прѣимуществено найвкуснитѣ *крѣсници*. Тѣхното обаче ловенѣ е различно отъ онава на ъгулитѣ. За нихъ има на край рѣчния брѣгъ, направени колибки върху самата вода съ оставена по една входна дупчица, така че щомъ една риба влѣзе въ колибката, не може вече да излѣзе назадъ. Момцитѣ (слугитѣ) далянски отъ врѣме на врѣме прѣзъ деня посѣщаватъ и обихождатъ колибкитѣ, и щомъ видятъ, че нѣкоя риба влѣзла, улавятъ я съ *кѣтче* отъ мрѣжа. Има и други способи за ловенѣ, които обаче излишно считамъ да описвамъ.

Правото за ловенѣ риби въ Дримъ продава Правителството за 800—1200 лири турски годишно.

в. Грънчарството е изключителен поминък на много стружки семейства, както и на много таки в градеца Рѣсенъ.

г. Найпослѣ общиятъ български поминъкъ, земледѣлието. Въ стружката околностъ сѣе се конопъ, а въ Струга и малко лень. Лозята тамъ поради студената температура не вирѣятъ; гроздето имъ не узрѣва добрѣ, и виното остава кисело слабо. Стружани се снабдяватъ съ нужното вино и грозде отъ Охридскитѣ лозя. Въ близката до Струга планина къмъ западъ има много костеневи кории, *бърда* наричани, принадлежащи на гражданитѣ.

Облѣклото (носията) на стружитѣ жени, а прѣди нѣколко врѣме и на мъжетѣ е както и на жителитѣ въ Охридскитѣ въшнии махали Месокастро и Кошница; сѣщо и на Рѣсенскитѣ селско, българско, шаечно и домародно.

III

Политическо, църковно и учебно състояние на Струга.

Струга до прѣди 60 години се наслаждавалъ на особни нѣкои правдини, дарени отъ нѣкоя Султанка, чието притежание и се считалъ градецътъ. Но слѣдъ тензимата, като отишълъ въ Цариградъ единъ стружки прѣдставителъ, на име *Шарде*, за да добие потвърждение на поменатитѣ правдини отъ постъпилиятъ новъ Султанъ Абдулъ Меджитъ, надлежитѣ документи нѣкакъ съ измама били отнети отъ ржѣтѣ му. Сега прочее и Струга както и всички други мѣста на държавата, подлежи подъ сѣщитѣ общи закони. Инакъ както въ политическо, така и въ църковно отношение този малък градецъ, като частъ отъ Охридското окръжие и главно мѣсто на една отъ околинитѣ му, Дримската, *Дримъ-ко-лъ* наричана, ¹⁾ всекога е ималъ сѣщата речъ участь съ главния градъ Охридъ. А отъ 30—40 години насамъ той много страда отъ близнитѣ албаномухамеданци селяни, особно отъ Велещанитѣ злодѣйци, които много пакости и золуми правятъ на стружкото население — грабятъ го, крадять, поробятъ, а найпослѣ убиватъ немилостиво по срѣдъ чаршията и на пладнина. Отъ страна на църковното началство, както и на политическата власть въ Струга е имало и има по единъ намѣстникъ. Политическиятъ намѣстникъ до скоро врѣме се наричаше „*Емина-ага*“; отъ това и управителниятъ домъ се казваше „*Еминаане*.“

¹⁾ Г-нъ * * * въ статията си „Битошко, Прѣсна и Охридско,“ обнародвана въ кн. IV на МСб, като описва стружката околностъ, казва погрѣшно, че тази послѣдната се наричала „*Малисия*“, когато съ това име се наричатъ само осъмъ нейни села, на лѣвния брѣгъ на Дримъ и на сѣверозападъ отъ Струга, а не и цѣлата околина, която се нарича „*Дримъ-кълъ*.“

И въ учебно отношение Струга всѣкога е послѣдвалъ примѣра на главния и съседенъ Охридъ. Прѣзъ цѣлия текущи вѣкъ не се помни време, когато да е нѣмало въ Струга училище. Тамъ първо видѣли бѣли свѣтъ и първитѣ научни сѣмена добили приснопаметнитѣ брата Х. Миладинови, както е казано и въ жизнеописанието имъ.

Българскиятъ езикъ въ стружкитѣ църква и училище много покъсно нежели въ Охридскитѣ е замѣстенъ съ грѣцки. Когато прѣзъ 1856—1860 год. учителствувахъ тамо, старитѣ свещеници казваха ми, че тѣхнитѣ родители или дѣди свещеници, на млади години служили въ църквата по славѣнски, сир. нѣщо прѣди 70 години отъ тога, а грѣцки не знаели; а прѣди 95—100 години, т. е., 20—30 год. слѣдъ паданъето на Охридската независима архиепископия, почнало се да се служи по грѣцки, когато наопаки въ Охридъ не се помни отъ кога се е въвелъ грѣцкиятъ езикъ. И пакъ въ Струга една-двѣ години порано се въведе български езикъ, именно на 1857 год., а въ Охридъ на 1859—1860 год. Сега въ Струга училища има: едно главно, едно първоначално и едно дѣвическо, вситѣ на български езикъ.

Прилага се тукъ песенъта за вдовицата на пок. Д. Миладиновъ, съчинена отъ покойния Р. Жинзифовъ и печатана въ спис. „Братски трудъ,“ а прѣпечатана въ „Читалище“ год. II. съ нѣкои езични бѣлѣжки. Сега пакъ прѣработана малко по мѣстното стружко нарѣчие.

Вдовица.

„В'градъ Струга дев'буйно Дримъ течить,

Иъзъ езеро златъ песъкъ влечить,

Затъжила каеъ Кукавица,

При рожби си влета вдовица.

Тя майка вдойца пѣщи

Съ распущени коси по плещи,

Прокълнуватъ своя сѣдбина,

Прокълнуватъ часъ и година.

Въ прѣгрѣшки си рожби държеещи

И ядни си сълзи ронеещи,

Расплакала гори, планини

И стружки глѣбоки долини;

Градини и ниви и дървя,

Расплакала цветя и лозя;

И славей прѣстана да пѣить

И слънце прѣдъ нея да грѣить;

Отъ жалость Зорница се скрила
 И вситѣ небѣсни свѣтила;
 И вѣрба си вѣтки наведна
 И риба изъ вода побѣгна.

При рожби вдвойца ми страдна,
 Наредвитѣ си тѣжна и ядна.

За кого тѣ коси си корнитѣ?

За кого тѣ сълзи си ронитѣ?

За мъжа, за деверѣ тя'вика,
 А рожби, за татка, за стрика;
 Изеде ги градска темница
 Въ приморска царска столица.

Градъ Струга, градъ Охридъ, прѣславни,

Два брата родени, два главни,

Работници съ вѣра немъртва,

На злоба тѣ бидоха жъртва!

Какъ вѣрно, какъ'сложно, сговорно,
 По българско поле отборно,
 По поле, по то македонско,
 Широко и чисто славянско.

Запалени свѣщи държеещи

На Бугари пжть тѣ светееещи

Безъ хитрость, безъ гордость, безъ злоба

И себе си вѣрни до гроба;

Со сърдце смирено, горещо,
 Тѣ бранехъ, со слово си вѣщо
 Народность, свобода народна,
 И вѣра духовна, свободна.

И бѣше имъ слово тагъ мило,

Такъ живо, такъ врело, такъ силно,

Та'се, що до тога бѣ нѣмо,

Продума се, малко, голѣмо!

О, брата, дружина ми вѣрна!
 Владика со вѣра безвѣрна,
 Наклевети брата ми славни,
 Какъ'кървници страшни и главни:

Въ голѣмъ градъ прѣзморский, приморский,

Оставиха снѣга и коски!

А гробъ имъ не знаехтъ: То мѣсто

Прѣмило, прѣдраго, прѣсвѣто!